

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER:

- Professor *Sigfrid Svensson*, Lund: Linné som
"antiquarius" 1
Linnæus as "Antiquarius" 13
Intendenten docent *Anna-Maja Nylén*, Stock-
holm: Statliga regleringar inom ett etnolo-
giskt fält 15
State regulations in an ethnological field .. 23

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

- Mats Rehnberg: Kommunalarbetarminnen. An-
mäld av amanuensen *Lisbeth Malmberg*, Lund 25
Börje Furtenbach: Furtenbachska släktboken.
Anmäld av amanuensen fil. kand. *Olov*
Isaksson, Luleå 25
Sven B. Ek: Nybildning och tradition. Anmäld av
landsantikvarien fil. lic. *Gösta von Schoultz*,
Karlstad 26

KORTA BOKNOTISER:

- Gudrun Ekstrand: Karl X Gustavs dräkter .. 28
Richard Weiss: Häuser und Landschaften der
Schweiz 28
Björn Collinder: Språket 29
Kai Uldall: Keramik 29
Peter Michelsen: Danish wheel ploughs 30
Historisk statistik för Sverige 30
Gunnar Bergman: Med kursläde Kalix—
Waldemarsudde 30
Sigurd Erixon: Technik und Gemeinschaftsbil-
dungen 31
Karl-Ivar Hildeman: Medeltid på vers 31
Sten G. Lindberg: Från skapelsetro till natur-
lagar 32
John E. Roos: Ivar Flemings jordebok 32
Eero Matinolli: Mönsterbyordningen 1742 32

RIG · ÅRGÅNG 43 · HÄFTE 1

1960

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten i Svea Hovrätt *Herman Zetterberg*

Sekreterare: Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Nordiska museets styresman professor *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Rig utgår även till medlemmarna av Sällskapet Folkkultur, Finngatan 8, Lund

Årsavgift 10 kr. Sällskapets postgironummer 177569

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Linné som "antiquarius"

Av *Sigfrid Svensson*

Reseskildringarna flödar rikligt i våra dagar, födda och gödda av tillfredsställd och otillfredsställd reslust. Resenärernas färd sätt växlar från flotte till flyg och skrivandets ändamål och form stiger och faller från doktorsavhandling till dagskåseri, men i gemensamt intresse står det främmande och exotiska. De digraste böckerna handlar om färder till avlägsna land och de största publikframgångarna vinnes av sökandet efter snömän eller av skildringarna av intimt vardagsliv hos huvudjägare och eldslukare.

Det okända lockar. Och en gång var Sverige också ett sådant okänt, farligt och färdlockande land. De resenärer som tidigast besökte oss hade all anledning att känna sig som pionjärer som av plikt eller nyfikenhet satte livet på spel för att i sitt hemland kunna rapportera eller förtälja förut okända ting. Den personliga säkerheten var visserligen i regel inte hotad, reseskildringarna är ganska enstämmiga beträffande den svenska rättssäkerheten. Men så mycket fler var de faror och besvärligheter som vållades av den vilda naturen, det råa klimatet och de svåra trafikförhållandena, av bristande isar, av

fukt och köld, av vinddrivna fartyg och översvämmade eller bottenlösa vägar.

Den första turisten i Sverige har man kallat den tyske ynglingen Samuel Kiechel, som tydligen icke hade annat syfte med sin resa till Stockholm vintern 1586 än att få se sig omkring. Efter en månad hade han dock fått nog av klimatet och nöjestorkan i den svenska huvudstaden, men han har på fram- och återresan genom Sydsverige gjort flera viktiga iakttagelser, bl. a. om böndernas bostäder. I regel var det diplomatisk tjänst som vid denna tid förde främlingarna till det avlägsna landet i norr. Helt ofrivilligt kom dock tysken Erich Lassota hit; han blev tillfångatagen på återväg från hemligt uppdrag i Ryssland. Ett par år på 1590-talet satt hans fänsglad i Sverige, och hans omdöme om svenskarna är också därefter: ett misstänksamt, supande och fattigt folk. Intrycken växlar dock i fortsättningen liksom skaran av besökande och skrivande diplomater. Men upplysningarna om svenskt folkliv blir i regel bara notiser och biprodukter. Fransmannen Ogier, som vistades här 1634—35, hade dock en målmedveten avsikt att skildra kulturtillståndet i den nya stormakten. Och italienaren Magolotti, som var här 1674, var på en gång vad vi skulle kalla pressattaché och skriftställare och

Presidieföreläsning vid Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundets i Lund årsmöte 22/9 1959.

hans bok om Sverige är en efteråt gjord sammanställning av depescher. Anteckningarna är därigenom mindre omedelbara, men istället får vi av honom värdefulla översikter av samfundsförhållandena och det kulturella och ekonomiska livet i landet, en art av reseböcker, som sedan återkommer och blir vanlig först med början av 1800-talet. En tidig motsvarighet till våra dagars skrivande yrkesresenärer var fransmannen de la Motraye, som besökte Karl XII både i Bender och i Fredrikshald och som i Stockholm var åsyna vittne till kungens likfärd och Görtz avrättning.

Det har alltså funnits reseböcker om Sverige före Linnés, i vissa fall mer lättlästa och mer enhetligt komponerade än hans. Själv skriver han i sin 1759 som disputation utgivna reseinstruktion,¹ att "bland den omätliga mängd böcker, varpå våra bibliotek överflödar — vad skulle han säga nu! — inga av så många och olikartade läsare begagnas som med tillbörlig flit och noggrannhet utarbetade resebeskrivningar; det inträffar nämligen icke lätteligen, att ej envar i dem finner något som tilltalar hans smak".

Säkert är dock, att mycket litet i de framställningar som jag ovan nämnt skulle ha fallit Linné i smaken. I de svenska reseskildringarnas historia inledde Linné själv en ny epok. Resejournalerna från Sverige blir under frihetstiden och fram mot 1700-talets slut av en helt annan art än tidigare. Hittills hade utländska skribenter dominerat och politiska iakttagelser och historiska data stått i centrum. Men den avdankade stormak-

ten lockade inte hit främlingar som förr och i varje fall inte av samma anledning. Och svenskarna själva tvingades å andra sidan att intressera sig för vad som fanns inom de gamla gränserna. Det gällde att se till hur de egna resurserna skulle utnyttjas. När vår stormaktstid avlöstes av frihetstiden efterträdde äran av nyttan. Putsandet av det förflutnas gloria ersattes av de praktiska omsorgerna för framtiden. I naturvetenskaperna och deras tillämpning på hushållningen såg man nu de medel som skulle möjliggöra framtidsdrömmarna. Stormaktens behov av en ärofull forntid, tillfredsställt över allt förnufts gränser i Rudbecks Atland, var inte aktuellt längre. Den antikvariska forskningen kom att sitta trångt, den naturvetenskapliga och ekonomiska fick en glanstid.

I Västgötaresan skriver Linné om en runsten vid Läckö, att den lämnades åt "antiquariis". Samt på ett annat ställe i samma resa, att han förbigår antikviteter, då de ej, som han skriver, hör till de tre provinser som Naturens Herre i nåder anförtrott honom. Vi ser i Linné den främste vetenskaplige representanten för frihetstidens nya syn och anda, gallionsfiguren i en antihistorisk tidsepok. *Kan han då samtidigt* — och i trots av sitt eget förnekande — *kallas en "antiquarius"?* Och hur blev han i så fall en sådan?

*

Jag började med att tala om att det okända lockar. Det lockade också Linné. Därför blev Lappland hans första rese-mål. Men det okända fanns även på närmare håll. Linné betraktade sig själv som en upptäcktsresande, fastän han for på hemmamark. I Dalaresan har han allmänt motiverat sitt stora reseprogram:

¹ Instruktion för resande naturforskare, Skrifter af Carl von Linné 2, Uppsala 1906.

Sverige är ett för oss själva okänt land och det skulle vara till otrolig nytta om alla dess delar kunde genomforskas.

När Linné startade sin resa till Holland seglade han från Helsingør till Lübeck. I dagboken från sjöresan antecknar han, att hans kamrat blev sjösjuk. Kamraten låg i skeppets tvärriktning, under det att Linné själv, som höll sig frisk, låg längs med fartyget. Alltså, skriver Linné, något överraskande i sammanhanget, kan det heller inte vara likgiltigt på vilket håll medarna på våra vaggor är placerade. Han gör alltså genast en praktisk konklusion: i Sverige användes vaggor både med tvärställda och längsgående medar. Sjöresan och kamratens sjösjuka visade, att det var bättre att rullas på sidan än från huvud till fot: alltså är tvärmedarna bäst. Det blev ju också de, som bibehölls längst.

Det var med en sådan praktisk inställning och en sådan omedelbar blick för det nyttiga som Linné gjorde sina resor landet runt. Möjligheten att genom ekonomiska rön och reformer kunna bygga upp ett nytt Sverige gav honom och hans samtida deras stora patos. Ingenting kunde vara för smått för deras förbättrarsinne — icke ens riktningen på vaggornas medar — ty som Linné långt senare uttrycker det i Skånska resan, det är små utkast av den privata ekonomien som lägger grund till den stora.² Det kan tilläggas, att vi i hans nyligen utgivna *Diæta naturalis* finner uppgifter om olika folks vaggor använda i en jämförande sammanställning.³ Linné hade gjort iakttag-

elser härom redan under Lapska resan. Sjöresans anteckning var alltså inget tillfälligt påhitt.

Även 1600-talets utländska resenärer gjorde i enskildheter viktiga iakttagelser om svenskt folkliv, men vad de skrev ned sträckte sig, som ovan antytts, sällan utöver sporadiska notiser. Det var det ovanliga de noterade, särskilt sådana ting där Sverige skilde sig från hemlandet. Därigenom kom skildringarna lätt att röra sig om kuriosas. Linnés och hans efterföljares anteckningar kan även de te sig rapsodiska, men de är många och de gäller vardagen och det typiska. Därav får de en helt annan betydelse som källmaterial än föregångarnas.

Det Bonde-Sverige som Linné genomreste var i mångt och mycket ett Forn-tids-Sverige, som levde kvar i de miljöer, arbetsmetoder, byggnader och redskap, som han i sina journaler noterade och beskrev. Därför har också Linnés reseböcker beträffande den svenska allmogens äldre levnadssätt blivit våra främsta litterära urkunder efter Olaus Magnus väldiga verk och fram till den tid, då Gunnar Olof Hyllén-Cavallius och Artur Hazelius började och den moderna folklivsforskningens fältarbete tog vid.

För det gamla och förgångna hade alltså frihetstiden i gemen föga sinne. Det stora antikvariska intresset från Olof Rudbecks dagar var mestadels förbi. Det var som läkare, naturvetenskapsman och hushållsförbättrare Linné fick rikets ständers uppdrag att beresa landet och göra sina iakttagelser. Det är dock uppenbart att Linné själv betydligt vidgade sitt uppdrag. Frågan är då, i vad mån han också haft ett medvetet historiskt intresse, när han såg och skildrade hur Sveriges allmoge hade det. Själv räknade han sig inte

² Exemplifieringen har tidigare använts av förf. i *Med Carl von Linné i svenska bondgårdar*, Svenska folket genom tiderna 6, Malmö 1938, s. 387 f.

³ *Caroli Linaei Diæta naturalis 1733*, utg. av Arvid Hj. Uggla, Uppsala 1958, s. 144.

som någon "antiquarius", men äldre och yngre mera yrkesmässiga antikvarier hade haft skyggappar för ögonen, när de närsynt tolkat sina runstenar, Saxo och forn-sagorna utan att se den forntidsmiljö som alltjämt utbredde sig runt omkring dem.

*

Här först några brottstycken från denna forntidsvärld såsom Linné mötte, såg och beskrev den. Det är ofta omvittnat, att Linné som naturiakttagare hade en sällsam blick för den konkreta detaljen. Detsamma gäller hans iakttagelser av allmogens levnadsvanor, redskap och arbetsliv. Skildringarna utgår alltid från resenärens självsyn, därför blir beskrivningarna så åskådliga, det skildrade förloppet så levande, ibland dramatiskt. Linné har beskrivit arbetet på de småländska svedjefälten. Hela arbetsproceduren kan han visserligen inte ha följt på sina resor, men här har han också haft barndomsminnena att falla tillbaka på. Han omtalar hur träden kvistades, fälldes och brändes. Hur bonden sådde rovor genom att med munnen spruta ut fröna och hur sedan på andra året den höga svedjerågen skars och hemfördes. Den småländska bonden som med grödan klövjad på hästryggen kommer ned för skogsstigen mot byn ger en bild som är oberoende av tid och ort i det primitiva jordbrukets historia. Den hör forntiden till och den kan möta hos naturfolken ännu i dag, även om hustrun som lastdjur då och där inte ännu ersatts av hästen.

De ständigt besådda små åkerlapparna kring byn, de ständigt växlande svedjorna på utmarkerna som Linné såg i Småland representerade en form av jordbruk, som på de skånska slättbygderna försvunnit redan under tidig medeltid och ersatts av

trädesbruket, trevångsbruket. Och redan då kan det redskap ha kommit i bruk som föranleder Linné att kalla det skånska åkerbruket obäkeligt: den stora hjulplogen som hölls igång med många dragare och under vådligt oväsen men också utgjorde sin ägares stora stolthet. Linné har från Lundasläkten gett en ironisk skildring härav: "Då en bonde kommer körandes med 6 à 7 par oxar för plogen, sätter han handen i sidan och tycker sig vara större djur, än en herre som åker med även så många hästar. . . . När bonden kör med många par så ropar han högt och hans grannar hava aktning för honom; men när han kör med ett par höres han mycket litet på åkern."

En givmild natur, "det härligaste klimat", möjliggjorde i Skåne, att driva ett jordbruk där prestigehänsyn enligt Linné betydde mer än rationella metoder. Norrut i landet kunde kampen för det dagliga brödet gälla liv eller död, där måste alla krafter spännas och alla tillgångar tillvaratagas. Samlarstadiet är primärt i det mänskliga näringslivets utveckling. Det levde ännu kvar i den intensiva foderfångst som Linné iakttog och gjorde anteckningar om på sin resa i Dalarna.

En resenär kunde här på högsommaren möta så gott som folktomma byar, därför att allt arbetsfört folk togs i bruk för foderinsamling i skogar och på myrar. Linné berättar från Älvdalen, att bara några utlevade gummor är kvar i byn för att vakta barnen. Övrigt kvinnfolk går ute i skogarna och repar blad av björkarna till vinterfoder eller bistår männen, som slår höet på skogsmyrarna. Födan under den långa bortovaron från hemmet transporterar delvis sig själv, ty alla har med sig getter för att få färsk mjölk till aftongröten. Kreatursfodret utdrygades

också med renmossa, men ändock kunde det bli brist, så att björkarna på våren fick kvistas till foder. Eller, såsom Linné berättar från norra Gotland, sänghalmen tillgripes som en sista utväg att uppehålla livet på kreaturen. Det var en forntida hushållning, som ofta balanserade på gränsen till hungersnöd.

I Dalarnas fäbodvallar upplevde Linné och hans kamrater också de ålderdomliga eldhusen, fäbodflickornas enkla bostad, med en härd mitt på golvet och en öppning i taket för ljusinsläpp och rökuttag. Så var det att bo under sotad ås. Och så bor man ännu i dag i någon enstaka fäbodvall i övre Dalarna. Men ett ensamstående vittnesbörd om hur länge forntiden levde kvar även i den bofasta bygden är Linnés uppgift från Särna att här jämte skorstensstugor också fanns sådana eldhus kvar nere i byarna. Ett motsvarande ålderdomligt byggnadsskick iakttog Linné under sin Skånska resa. Nere i östra Skåne hade vid 1700-talets mitt här och var skorstenar ännu inte kommit i bruk. I Rörumstrakten besökte Linné en bondgård, där boningshuset var en rökstuga av samma slag som ett finskt pörte: "I det bortre hörnet av stugan är ugnen, uti vilken om vintern dagligen eldas, då röken går ut genom dörren, ty här brukas ingen skorsten och glöden efter eldningen utsopas på lergolvet. Således bliver här mycket hett." Även i bostadsskicket dröjde alltså forntiden kvar och det är lätt att fortsätta med en uppvisning av att den folkkultur som Linné upplevde och beskrev, i mångt och mycket verkligen var en fornkultur. Men det sagda får vara nog för att åskådliggöra, att Linné realiter väl gör skäl för att kallas en "antiquarius", en som har intresse för det gamla och förgångna.

Lika säkert är å andra sidan att så långt som här exemplifierats så är benämningen en anakronism. Linné betraktade inte själv dessa notiser som "antikvariska", utan menade, att de tillhörde ekonomin.

*

Om den officiella avsikten med Linnés resor behöver vi inte stanna i någon tvekan. I ansökningar, instruktioner, föreläsningar och förord har Linné noga klarlagt sina avsikter och uppgifter. De praktiska nyttosynpunkterna ges här en stark betoning, därtill fanns ur anslagssynpunkt all anledning, då liksom nu. De erfarenheter, säges redan i Dalaresans förord, som man gjorde i ett landskap skulle sedan kunna utnyttjas även i andra. Och i installationsföreläsningen 1741 Om nödvändigheten av forskningsresor inom fäderneslandet⁴ anbefalles bl. a. skilda traktors jordbruksmetoder till studium: "För en uppmärksam resande blir det då lätt att avgöra vilket är det bästa att använda."

I de tre senare direkt på statsuppdrag företagna resorna, alltså till Västergötland, till Öland och Gotland och till Skåne, blir det givetvis för Linné ännu angelägnare att framhålla sina iakttagelserns nytta för rikets ekonomi. Men många av böndernas primitiva arbetsmetoder och redskap kan då synas vara föga aktuella i detta sammanhang. Nödtorftigt kunde visserligen Linné motivera sitt intresse härför med att man ju måste ha kunskap om det som man vill reformera: "Det är doktors skyldighet att göra sig underrettad om sjukdomens art", skriver han om det skånska jordbruket, "få se sedermera om så tillrådeliga som nye projekter.

⁴ Skrifter af Carl von Linné 2, Uppsala 1906.

kunna hjälpa". Av allt kan man naturligtvis ha något att lära — negativt eller positivt. Men var det enbart detta som föranledde Linné att så detaljerat avteckna och beskriva t. ex. allmogens liar och räfsor, fällor och snaror? Man förstår i varje fall inte helt tankegången när han på väg till Öland och Gotland efter att ha omtalat sladd och vält från Södermanland tillägger: "Jag beskriver under tiden de föraktligaste, gemenaste och allmännaste hus och åkerredskap, intet för mine landsmäns skull utan mer för utlänningarnes. Det kommer dock till nytta uti oeconomia privata". Dessa avsnitt av reseböckerna ger i varje fall ett starkt intryck av att det här gäller etnografisk beskrivning för dess egen skull. Hänvisningen till det utländska intresset blir då också mer motiverad.

Men vi går vidare. Eli Heckscher har framhållit, att som nationalekonom var Linné föga originell.⁵ Han såg med merkantilisternas ögon och tänkte hattpartiets tankar. Skona skogen var en tidens slogan (till manufakturernas favör). Skogsvårds- och trädplanteringspropaganda möter också rikligt hos Linné. Getter borde förbjudas i Bergslagen, de klipper de små buskarna skriver han i Dalaresan och hänvisar till att de skånska tunnbindarna låtit utdöma getterna för att de äter upp den späda hasseln. Innan årets slut var förbudet genomfört. "En gård utan trä är som ett skalligt huvud utan peruk", är ett av Linnés expressiva uttryck. Han ville att bönderna över allt i landet skulle plantera lövträd kring sina gårdar och häckar utmed åkrarna. Då

skulle man, menade han, på en gång få bränsle, skydd för stormen och hägnader. "Skona skogen" gjorde hägnadernas beskaffenhet aktuell och på alla sina resor har Linné gjort anteckningar härom. Men observationerna är så många och så detaljerade, att vi i dem vid sidan om fält- och arkivuppgifter har en huvudkälla för våra hägnaders äldre historia. Även här synes Linné ha drivits av ett intresse utöver det ekonomiska.

När det gällde att skona skogen hade Linné också anledning att omtala byggnadssättet i olika landsdelar. Mest timmerbesparande var onekligen det skånska korsvirket. Och så tillvida är det konsekvent, att de skånska klinehusen är de enda byggnader som Linné mera utförligt beskriver och även avritar. Uppenbart är dock, att detta sker varken för att de skulle verka avskräckande eller vara förebildliga. Den rätta orsaken är lätt att förstå. Här offerar även Linné åt det ovanliga (och det är naturligtvis inte enda gången). Här kan han berätta om någonting som är helt okänt i det övriga Sverige. Så har vi fått ur etnologisk synpunkt perfekta detaljbeskrivningar av skånskt byggnadsskick som även omfattar byggnadsarbetets sociala uppdelning: kvinnorna gör kvalitetsarbetet, kliningen, karlarna är bara hantlangare. Dessutom har Linné ingående antecknat hithörande dialektbenämningar.

En motsvarighet till statens sentida sakrevision skulle nog ha kunnat anmärka, att dylika uppgifters insamlande föll utanför den av manufakturkontoret godkända instruktionen. Men efter Lapplandsresan var Linnés reseräkningar aldrig i fara. Han hade mycket fria händer och han har föga låtit binda sig av det officiella ekonomiska programmet.

⁵ Eli F. Heckscher: Linnés resor — den ekonomiska bakgrunden, Svenska Linné-sällskapets årskrift 1942, s. 5 ff.

Men det skall samtidigt också sägas, att Linné skickligt anknöt sina etnografiska iakttagelser till aktuella statsåtgärder. Det gäller beskrivningen av det skånska halmtaket, för vars utbredning statsmakterna arbetade ivrigt; genom sin varaktighet sparade det den som foder viktiga halmen. Linné antecknar olika trakters taktäckningsmaterial. — Mindre förebildliga var däremot de skånska böndernas eldstäder. Statsmakterna hade sedan länge bedrivit en energisk politik att för eldfarans skull få bönderna att förse sina hus med skorstenar. Utmed Skånes ostkust påträffar dock Linné såsom ovan nämndes skorstenslösa hus, och det ger honom anledning att lämna ingående och för skånsk husforskning betydelsefulla beskrivningar. Han iakttagit skorstenarnas befintlighet och beskaffenhet även i fortsättningen och kan på sin färd från öst mot väst i Skåne följa hur i detta avseende det forntida Sverige övergår i det nya.

Här har alltså Linné varit ute i aktuellt ärende. Men även om man går skorstenssyn, behöver man ju inte därför utförligt beskriva husens möblering som Linné gjort vid åtskilliga tillfällen. Ingenting vittnar heller om att detta skulle skett med tanke på reformer. När påpekande göres om bristande hygien gäller det särskilda detaljer, så den unika uppgiften från Lundatrakten, att rummen hade en särskild utbyggnad för sängen, som alltså stod utanför själva huset, varför man fick sätta halmmattor runt omkring som skydd mot fukt. "Således var man mer rädd om rummet än hälsan", tillägger Linné spydigt.

De medicinska och hygieniska iakttagelser som Linné som läkare gjorde på sina resor svarade givetvis helt mot det offi-

ciella syftet. Sina rön om medica räknade Linné själv också som de för det allmänna värdefullaste resultaten av sina resor. De mest växlande iakttagelser kan dock motiveras av det programavsnitt härom som Linné presenterade i sin nämnda installationsföreläsning: Patologen, sade han, bör ge sig ut på resor, ty olika bygder hemsökas av sina särskilda sjukdomar, och dessa förorsakas enligt Linné "till största delen av olika levnadssätt och födoämnen". Vilka alltså bör utforskas. Och Linné har omedelbart dessförinnan framhållit, att dietetikern "vilken gjort till uppgift att undersöka olikheter i levnadssätten, kan näppeligen finna ett land där dessa äro sinsemellan så skiljaktiga som vårt". "Han skall nämligen här finna", fortsätter Linné, "att folk av olika förmögenhet, stånd och villkor begagna helt olika slags födoämnen". Hela den rikedom av uppgifter om kosthåll, om brödbakning och nödbröd, som den etnologiska forskningen nu kan profitera av i Linnés skrifter, har alltså i första hand haft ett medicinskt syfte. Men gäller detta också de folkmedicinska anteckningarna? Han säger själv försiktigt om huskurerna, att en resande läkare får höra talas om många sådana, "och därav kan han sedan själv göra det bruk som kloketen kräver". Bland de medel mot kreaturssjukdomar som Linné på sin Västgötareisa uppräknar från Dalsland var t. ex. denna: "Efterbörden hos kor drives med en näve hönseträck som ingives i dricka". Är detta nedskrivet med praktiskt syftemål eller inte? Man har anledning att erinra sig, att Linné verksamt bidragit att snygga upp och modernisera den svenska farmakopén, men man får också komma ihåg, att bland sådant som han lät stå kvar även var ormfett, djur-

exkrementer och tusenfotingar.⁶ Han var inte heller utan respekt för folklig läkekonst. Men ur den nämnda samlingen av kurer mot boskapssjukdomar från Dal tar jag ytterligare några exempel: Gulsot botas av den gula hinnan på en hönskräva, vattusot hos får med sväljd fisk, dvs. fisk tagen ur magen på en gädda, diarré om kons träck strykes på en glödgad tegelsten. Allt detta bygger ju på uråldrig likhets- och beröringsmagi och måste av Linné ha genomskådats och betraktats med samma skepsis som de kurer han mötte hos samtidens kloka gubbar och gummor. Vi har all anledning att tro att han antecknade detta slag av folkmedicin mer som exempel på gammal folkstro än ur praktisk medicinsk synpunkt.

Och har vi då inte kommit fram till ting, där Linné odelat framträder som "antiquarius", där hans anteckningar enbart är gjorda därför att det gäller något "fortida"? Detta har dock nyligen ifrågasatts av K. Rob. V. Wikman i anslutning till Arvid Hj. Ugglas utgivning av Linnés *Diæta naturalis*, Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt.⁷ Wikman menar, att Linnés notationer i resejournalerna i mångt och mycket bör ses i sammanhang med ett vaknande antropologiskt studium ute i världen, ett nyväckt intresse för beskrivningen av människan ur alla aspekter. Detta kan säkerligen vara riktigt, i varje fall har Linné varit intresserad av samtida och äldre reseskildringar, där primitiva folkslag beskrives. Men också det förflutna ingår i den antro-

logiska bilden. Det var överord av Gunnar Olof Hyllén-Cavallius när han i Wärend och wirdarne⁸ menade, att Linné grundlagt etnologiens studium i Sverige, att han alltså skulle varit vår förste folklivsforskare. Den hedern kan Hyllén-Cavallius själv i stället ta åt sig, ty man blir inte forskare genom att samla data, utan först genom att försöka förklara dem. Men nog synes Hyllén-Cavallius trots Wikmans invändningar ha rätt i att Linné uppfattade, att folktraditionen hade ett historiskt intresse, när han — Linné alltså — pläderar för att någon borde göra "en ansenlig samling vidskepelser och visa varifrån var och en först kommit". Och nog visar det också en för sin tid god historisk insikt hos Linné, när han skisserar upp deras härkomst från "urminnestider och hedenhös", från klassiska poeter, från den påviska tiden eller genom senare nybildningar.

Som stöd för Wikmans tanke skulle å andra sidan kunna anföras, att Linné i den nämnda reseinstruktionen 1759, vidgat rubriken "dieten" att också omfatta byggnader och klädedräkt, arbetsliv och verktyg samt skick och bruk vid bröllop, barndop och begravningar. Men avgörande blir ju hur och ur vilka synpunkter beskrivningen verkligen utföres. Och under vilken rubrik skulle man för övrigt kunna placera dessa ting i en instruktion avsedd för naturforskare! I ett särskilt tillägg uppmanas dessa dessutom att ej lämna "obeaktat sådant som är av historisk betydelse, såsom lärda mäns levnadslöpp, fornsaker, gravvårdar, runstenar m.m.". Linnés som dissertation framlagda instruktion är helt enkelt en sammanfattning av de linjer han själv följt vid sina resor.

⁶ Th. M. Fries: Linné 2, Stockholm 1903, s. 174 ff.

⁷ K. Rob. V. Wikman: Linnæus as anthropologist and ethnologist, Arv 1958.

⁸ Gunnar Olof Hyllén-Cavallius: Wärend och wirdarne 2, Stockholm 1922, s. 1 f.

Vad jag med mina exempel syftat att belysa hoppas jag varit tydligt nog: Linné har vid sidan om sitt officiella uppdrag att iakttaga och anteckna "nyttigheter" och naturvetenskapliga ting samtidigt medvetet och systematiskt om den svenska allmogen samlat uppgifter, vilka enbart hade etnologiskt-historiskt intresse. "Jag har med flit beskrivit mycket som i Sverige är allmänt, därför att det utomlands är sällsynt", heter det i förordet till Öländska och Gotländska resan. Det tillägges: "vidskepelse har jag här och där avtecknat mer till att förnöja min läsare, än att därmed giva någon märkelig nytta". Det finns en motsvarande passus i Västgötaresans förord: "Jag har väl under tiden inspätt några roliga och menlösa upptåg att giva läsaren nöje, där jag ej kunnat göra gagn." Linné torde här åsyfta sina skildringar av västsvenskt midsommarfirande. Han har förvisso haft samma ambitioner att underhålla som tidigare och senare reseskildrare, men man har dock svårt att tro, att Linné varit så utförlig om folkliga festseder vid olika tillfällen enbart för ro skull.

Vid sidan om det naturvetenskapliga och låt oss gärna med Wikman säga det antropologiska intresset har hos Linné också, menar jag, funnits ett historiskt intresse för bondekulturen. Dess ålderdomlighet insåg han tillfullo. Vid åtskilliga tillfällen talar han om böndernas konservatism. Allmogen är alltid hatare av nyheter, säger han om västgötabönderna. Och Skånebonden får betyget att vara så "trägen vid sina förfäders sätt, som vår tids ungdom är prompt att det förändra". Inledningen till den utförliga beskrivningen av Virestadsböndernas heminredning är samtidigt en motivering för skildringen: "Bondestugorna här ne-

der i Småland vid skånska gränsen är merendels alla lika efter de allra äldsta tiders arkitektur uppbygde." Det var det förntidsmässiga i Värends bondekultur som fängslade Linné, det dietetiska problemet om byggnadsskickets anpassning efter klimatet beröres över huvud taget inte.

Detsamma gäller Linnés talrika och utförliga uppgifter om det folkliga drätskicket, vilka hör till vår folkdräktsforsknings viktigaste och mest utnyttjade källmaterial. Redan på återfärden från Öland och Gotland hade Linné om kvinnorna i sin hembygd skrivit, att de håller sina förfäders urgamla seder och klädedräkt så helig som någonsin någon fröken de allra nyaste moder ifrån Paris. När Linné på sin nedresa till Skåne beskådat den högtidsklädda Värendsallmogen börjar han sin skildring med följande: "Klädedräkten bör icke förbigås av dem som resa att bese främmande land och seder. En Tournefort [den franske botanisten] har för världen beskrivit och avritat de grekiska invånarnas klädnad och andra resande andras. Jag får här tillfälle att beskriva de gamla göters klädedräkt hos ett folk som så litet blivit ändrat ifrån de gamla göters mode som deras kropp." Folket härnere i gränstrakterna var av bägge könen, skriver Linné, "merendels större än på andra ställen, vilket torde vara av de gamla göters oblandade ätt". Ljuder inte här en tydlig genklang från Rudbeck och 1600-talets historieskrivning!

Var det nu som dietetiker, för undervisningen i hälsolära, som Linné gjorde sina beskrivningar av det folkliga drätskicket? Näppeligen! Visserligen kunde hans elev åboprofessorn Pehr Kalm i sina föreläsningar i ekonomi även tala om

vådan av att binda halsdukarna för hårt. Och i *Diæta naturalis* har Linné själv visat sitt intresse för förhållandet kläder, klimat och mode. Men om de svenska folkdräkterna gör Linné i regel inga sådana praktiska utläggningar, i stället meddelar han en rikedom av vad vi kan kalla antikvariska upplysningar. Även i fråga om folksederna talar Linné vid flera tillfällen om deras höga ålder. Om midsommardansen kring majstången säger han, att den "rotat sig från hedenhös" och menar att midsommarfirandet "kontinuerar de gamla *Floralia*" och alltså skulle vara en fortsättning på en forntida romersk fest. Säkert var det också det ålderdomliga i allmogens bröllopsfirande, som föranledde Linné att så ofta omtala olika bröllopsleder. Slutligen var Linné också direkt en "antiquarius" genom det stora antal fornminnen, kyrkor och ruiner han lämnat uppgifter om, genom de många runstenar han noterat och tolkat och genom de sägner om ättehögar och bautastenar han nedtecknat. Enbart från Öland har Linné anfört inskrifter från inte mindre än 13 runstenar. I reseinstruktionen från 1759 talar Linné om behovet av specialisering. Men i praktiken hade han inte själv gått förbi — det är hans egna ord — "den gråa forntidens minnesmärken, vilka kunna tjäna till historiens belysning".

*

Linné började sina akademiska studier i Lund och tillbringade här läsåret 1727—28. Hans lärare var Kilian Stobæus, läkare och naturvetare, men också fornforskare och senare professor i historia. Året efter det att Linné övergivit Lund för Uppsala utrustade Stobæus en naturvetenskaplig expedition i Skåne och instruktionen för denna är bevarad i Linnés

avskrift.⁹ Det vore ju tänkbart att Linné, som under sin korta studietid i Lund hann göra åtskilliga studeresor i landskapet, själv skulle gett Stobæus impulserna till en sådan fältundersökning. Sällan lär dock ägget hönan att värpa, även om en Carl von Linné kläckes ur detsamma.

Stobæus instruktion hade huvudsakligen ett naturvetenskapligt syfte: den gällde växter, djur och stenarter, men också geografiska och meteorologiska förhållanden. Men som dess utgivare Arvid Hj. Ugglå påpekat, så har den ett särskilt intresse genom uppmaningen att anteckna folkliga föreställningar, traditioner och benämningar. Där säges också, att man skall skriva upp sägner om offerkällor och om "troll och bergpysslingar" och att man skall beskriva och avrita forntidens monumenter, runstavar o. dyl. Linné har själv kallat denna instruktion för "härlig", när han fick läsa den. Den var skriven av hans lärare, den skulle genomföras av hans vänner och studiekamrater, han skrev av den i en av sina anteckningsböcker: det vore underligt om den icke också kommit att tjäna honom själv som vägledning. Och Stobæus instruktion hade i varje fall bibehållit något av det antikvariska program, som hade varit stormaktstidens. Detta är lättförklarligt nog. En generation tidigare, 1692, hade Stobæus farbror historieprofessorn och universitetsbibliotekarien Anders Stobæus i Lund till prästerskapet i Skåne skickat ut ett frågeformulär som gällde olika orters antikviteter, men också natur och bebyggelse, jordmån och gårdar. Med de senare frågorna föregreps i någon mån vad som

⁹ Arvid Hj. Ugglå: Kilian Stobæi instruktion för en forskningsfärd i Skåne 1729, Svenska Linnésällskapets årsskrift 1932.

skulle komma att dominera frihetstidens lokalforskning: den ekonomiska Ortsbeskrivningen. Ett preludium höres också i Kilian Stobæus instruktion. De studerande uppmanades nämligen till sist i denna att också besöka kvarnar, smedjor och verkstäder och att undersöka deras läge, anläggning, behov och gagn.

Vad det praktiska livets män under frihetstiden betraktade som det väsentliga i en Ortsbeskrivning framgår av Jac. Faggots 1741 i Vetenskapsakademiens handlingar tryckta uppsats Tankar om fäderneslandets känning och beskrivande. Det är en märklig frågelista i 162 punkter upprättad med en omsorg och kringsynhet, som ännu efter två sekler är förebildlig när det gäller en bygds ekonomiska beskrivning.¹⁰ Men den är helt ensidigt inskränkt till hushållning och ekonomi. Det finns frågor om byggnadsskicket, men dessa avser endast att få material för att kunna påtala slöseri med timmer eller slarv i timringen. Skona skogen! Och när en fråga också gäller förekomsten av stora bröllop, gästbud och samkväm, så är avsikten även här att kunna påtala överdådighet; i samma veva frågas efter om någon ort har den fördärliga seden att vara höstrik och vårfattig dvs. att för tidigt på året göra slut på sina tillgångar. Här saknas däremot helt frågor som ha historisk eller antikvarisk syftning. I motsättningen i detta avseende mellan Faggots program och Linnés reseskildringar framträder det problem tydligast, som det här varit avsikten att belysa.

*

¹⁰ Betydelsen av Faggots uppsats har framhållits av Bengt Hildebrand: Kungl. svenska vetenskapsakademien, Stockholm 1939, s. 590 f.; jfr dock Börje Hanssen: Jacob Faggot som ekonomisk författare, Kungl. Lantbruksakademiens tidskrift 1942, s. 53 ff.

Faggot var Linnés vän och bland hans första kolleger i Vetenskapsakademien. De synes dock ha varit ganska olika varandra. Så kan Faggots iver som språkremsare,¹¹ inte ha omfattats med något större intresse av Linné. Att Faggot var den radikale, Linné den i reformfrågor — när det inte gällde den egna forskningen! — mer traditionsbundne framgår också av deras olika förhållande till storskiftet. Detta genomfördes av Faggot, men ännu några få år dessförinnan beröres det endast i förbigående av Linné i hans Skånska resa, trots att en ny jordfördelning måste ha tett sig som den mest nödvändiga men också mest radikala av alla jordbruksreformer. Faggots program för Ortsbeskrivning var helt och hållet ekonomiskt i tidens nya anda. Bortsett från den form och det djup det är snillet förunnat att ge sina iakttagelser får Linnés reseböcker däremot i hög grad sin karaktär av att förena det nya ekonomiska programmet med det gamla antikvariska.

Som naturforskare var Linné själv med om att skapa en ny tid. Att han samtidigt bibehöll intresset för den gamla bondekulturen kan förklaras inte minst av att han stått allmogen för nära för att icke ha förståelse och respekt för den genom släktleder nedärvda bondetraditionen. Som barn och yngling hade han därtill upplevt denna i den forntidsbygd Varend var och länge förblev. Därav kommer det sig att den nya tidens man kan tala som en rudbeckian om sin hembygds "gamle göter". Sannolikt har vistelsen i Lund härvid också haft sin betydelse. Här har vi först och främst Stobæus själv. Hos honom fick Linné som vän och studiekamrat Matthias Benzeliuss, senare

¹¹ Hildebrand a. a., s. 399 ff.

känd som den store samlaren Matthias Benzeltiern. Denne var son till professorn, sedermera ärkebiskopen Jakob Benzelius, som är upphovsmannen till 1729 års skånska sockenbeskrivningar.¹² I den kretsen levde 1600-talets antikvariska intresse länge kvar. Det var på den tiden långt mellan Stockholm och Lund och ännu i sockenbeskrivningar som tillkom i Skåne i slutet av 1740-talet synes föga av Faggots ekonomiska program.

Detta var Lund. I Uppsala blev Linné inackorderad hos Olof Rudbeck d. y. Den miljön kan ju heller inte ha varit utan sin påverkan. När Linné på sin resa till Lappland kommer till Trödje gästgivaregård, så vet han, att Olof Rudbeck d. ä. hit förlade det gamla Troja.

Olikheterna mellan Faggot och Linné i fråga om vad Ortsbeskrivningar skulle innehålla har ovan framhållits som ett huvudproblem. Dess svar blir alltså, att skillnaden kan föras tillbaka på att Linné som reseakttagare trots sin ledande ställning i den på naturvetenskap och praktiska problem så starkt inriktade Vetenskapsakademien innerst ändock var beroende av intryck från hembygden och från de i förhållande till Stockholm mera konservativa och mera humanistiskt inriktade universitetsmiljöerna i Lund och Uppsala.

*

Traditionen från Linnés reseböcker fördes vidare av hans resande och skrivande elever, av Kalm, Tideström och andra. Vi får också en rad sockenbeskrivningar under 1700-talet med ett blandat ekonomiskt och antikvariskt innehåll; en närmare granskning och jämförelse av

dessa börde vara en intressant forskningshistorisk uppgift.¹³ Faggots program för ekonomiska-topografiska beskrivningar kom mest konsekvent att förverkligas först ett sekel senare; i lantmäteriets sockenbeskrivningar från 1800-talets mitt, avsedda att komplettera samtidigt upprättade kartor. Den antikvariska linjen hos Linné kom å andra sidan att renodlat efterföljas i Linnéeleven, pagehovmästaren Frans Westerdahls utkast till en beskrivning om svenska allmogens seder och klädedräkter. De främsta resultaten av Westerdahls strävanden blev Gaslanders klassiska beskrivning över Allmogen i Västbo 1774 och Olof Lönquists lika värdefulla Berättelse om Bara härad 1775, (en gång upptäckt av Hilding Pleijel och utgiven och kommenterad av Gunnar Carlquist).¹⁴ Då är Linné snart ur tiden och tiden snart också en annan. Nyttans tidevarv går tillända och romantikens årtionden kommer med ett förnyat intresse för det förgångna och folkliga. Reseböckernas art förändrar sig på nytt och åter är det utlänningar som dominerar. Den främste av dessa resenärer är Ernst Moritz Arndt, vars reseskildring från Sverige, oförtjänt glömd, betydelsefullast efter Linnéanernas, utgör en enastående rik källa för kännedom om svenskt folkliv. Linné var på en gång en nyskapare och en förbindelseman mellan 1600-tal och 1800-tal.

Den uppställda frågan om Linné mot sitt förnekande ändock kan kallas en "antiquarius" kan kanske tyckas inte be-

¹² Se härom Sockenbeskrifningar från Frosta härad, utg. av Gunnar Carlquist, Lund 1920, s. 165 ff.

¹³ Jämför motsvarande för Finlands del Arvid Hultin: Det ekonomiska tidevarvet i Finlands litteraturhistoria. Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet 94, Helsingfors 1910.

¹⁴ Bidrag till Bara härads beskrivning, Lund 1924.

hövt ha besvarats så mångordigt som här skett. Skulle det inte ha kunnat räcka med en hänvisning till reseböckarnas underrubriker, som meddelar, att dessa böcker innehåller rön och anmärkningar inte bara om ekonomi och naturalier utan också beträffande antikviteter, seder och levnadssätt. Och kunde man inte bara ha hänvisat till dessa böckers register, vilka i särskilda grupper upptager "historiska saker, antikviteter, ord och seder".

Men innehållet i Linnés reseböcker låter dock inte uppspalta sig så schematiskt som det kan synas av rubriker och register. Medicinskt, ekonomiskt och anti-

kvariskt är inflätat i vartannat. En annan sak är att med tiden det mesta av allt detta främst fått historiskt-etnologiskt intresse. När 250-årsminnet av Carl von Linnés födelse firades 1957 var det Linnés betydelse som naturforskare som helt ställdes i förgrunden. Men är det dock inte så, att för den naturvetenskapliga forskningen av i dag är Linné främst ett historiskt minne? Ur humanistisk synpunkt, för folklivsforskningen är hans reseböcker däremot alltjämt levande som historisk källa. Linné var bland mycket annat också en "antiquarius" och just som sådan är han icke antikverad.

Summary

Linnaeus as "Antiquarius"

The fall of Sweden as a great power at the beginning of the eighteenth century was accompanied by an increasing interest in the natural sciences and their practical application at the expense of the earlier flourishing antiquarian research. Linné is in Sweden the foremost representative of this new eighteenth century spirit. He is the figure-head in an anti-historical epoch. Can he then, at the same time and in spite of his own denial, be called an antiquary? It was as doctor, scientist, and economic reformer that Linné was officially allocated the task of making the observations related in his famous travel accounts from various Swedish landscapes. These accounts demonstrate clearly that Linné significantly extended the boundaries of his task. The question is, therefore, to what extent he has had a conscious historical intention in his descriptions of the archaic conditions under which the Swedish peasants lived and worked.

In many respects olden times still prevailed in the Swedish countryside at this time. Linné himself gives many examples of this both with

regards to the working conditions and to the way of life of these people. However, he did not regard his references to this as antiquarian but rather as belonging to what one called at that time "economy", i.e. they were to serve the new reformatory work for the improvement of conditions generally. Yet, many of the primitive working methods and implements described by him appear to have little importance in this respect. It is here more a question of ethnographical description for its own sake. True, the main content of Linné's travel accounts, with the exception of his purely natural observations, is connected with practical questions of the time and with planned state measures. Here can be mentioned, for example, the preservation of the forests for industry. Nevertheless, there also occur detailed descriptions of old fashioned fences, buildings, and furniture which could not possibly have been noted with a view to reform. The same can be said of his remarks on dialects. Linné himself regarded the experiences he gained on illnesses, medicine, and hygiene as ranking

among the most valuable results of his travels. He has, however, also made notes on popular medicine, these probably having been included more as an example of the continued existence of old popular beliefs than from a practical medicinal point of view. Purely antiquarian are, moreover, Linné's many detailed descriptions of peasant costumes, weddings, and seasonal festivities. He lays particular emphasis on the "ancientness" of everything, mentioning in this connection "the old Goths" in a manner which calls to mind the antiquarian scholars of the seventeenth century. The accounts of Linné's travels contain also a large number of facts concerning rune stones and other relics of the past.

As a contrast to the above described elements in Linné's travel accounts the author compares the directions for topographical descriptions printed in 1741 by Linné's friend Jac. Faggot. These directions are entirely limited to matters concerning industrial and economic life and exclude completely questions of historical or antiquarian purport. This contrast between Faggot and Linné displays clearly the problem this work attempts to illuminate. One reason for Linné's historical interest in the old peasant culture arises,

according to the author, out of the fact that Linné grew up in the countryside in a part of Sweden where old ideas and customs still endured, namely Varend in Småland. Undoubtedly, Linné's years of study in Lund 1727—1728 under Kilian Stobæus, doctor as well as archeologist and historian, have not been without their significance. In Lund the antiquarian interests of the seventeenth century lived on long into the eighteenth century. When later Linné went to Uppsala he resided with the younger Olof Rudbeck, son of the author of "Atland". This milieu must also have stimulated Linné's antiquarian interests. Thus, it is the opinion of the author that Linné, in spite of his leading position in the Academy of Sciences in Stockholm, an institution concerned with natural science and practical problems, has been influenced by the (in relation to the Capital) more conservative and humanistic university milieux in Lund and Uppsala.

The author concludes by pointing out that, at the same time Linné is primarily an historical name for the natural scientific research of today, his travel accounts are still an immediate historical source for research into the customs and life of the Swedish people.

Statliga regleringar inom ett etnologiskt fält

Om Bruksvallarna i Tännäs

Av *Anna-Maja Nylén*

Som ett led i de etnologiska fältarbeten som Nordiska museet bedriver, pågår sedan 1954 i Bruksvallarna, Tännäs sn, Härjedalen, en undersökning av bymiljön. Utgångspunkten är ett program för fortsatt förvärvsverksamhet, som utformats vid Nordiska museets allmogeavdelning. Såväl kompletteringen av dess samlingar belysande den äldre, lokalt särpräglade kulturen som framför allt insamlingen av ett representativt bestånd av kulturinventariet från senare tid sker sålunda med inriktning på skapande av representativa miljöenheter, dvs. ett så fullständigt föremålsinventarium som möjligt från ett på lämpligt sätt avgränsat fält, som kan ha lokal, social, yrkesmässig eller annan begränsning.

Förutsättningen för sådana förvärv är etnologiska fältundersökningar eller i varje fall ingående kännedom om miljön. Fältforskning har alltid varit ett viktigt komplement till den föremålsinsamling, som är museets främsta uppgift och måste för förverkligandet av ett förvärvsprogram av ovan antytt slag betraktas som nödvändig. Bland de lokala miljötyper som museet avser att registrera är en sådan, där boskapsskötsel och jordbruk utan sädesodling är huvudnäring. Byn Bruksvallarna föreföll vid förundersökning där

1947 vara ett i det närmaste renodlat exempel på en sådan miljö, och registreringen av byns yttre gestalt, bebyggelse och byplan, arbetsliv, seder och sociala organisation igångsattes 1954. Under arbetets gång kom vissa faktorer till, som på ett intressant sätt berikat uppgiften och kommit den att vidgas. Det visade sig nämligen, att Bruksvallarna i likhet med en del andra bebyggelsegrupper i fjällområdena var föremål för en allmän översyn från statliga myndigheters sida som medfört förändrade villkor. Bruksvallarna har härigenom särskilt under de sista fem åren genomgått en mycket snabb omvandling. I denna dynamik är också turismen en stark drivfjäder. Eftersom vi här fått ett osökt tillfälle att följa ett händelseförlopp på platsen och i viss utsträckning registrera sekundära förändringar, som blivit följderna av de statliga myndigheternas åtgärder, förefaller det mig vara av ett visst intresse att framlägga några erfarenheter, som på grund av att undersökningsmaterialet ännu är under insamling och icke hunnit bearbetas, måste få karaktären av ett etnologiskt reportage. En kort presentation av undersökningsområdet är publicerad i *Fataburen* 1958 under titeln *En fjällby*.

Byns läge på en höjd av 725 m över

havsytan ger en mycket kort vegetationsperiod, i genomsnitt ca 90 dagar. Säd hinner alltså inte mogna, men tillgången på naturliga ängar med god gräsväxt är riklig och inbjuder till extensiv höfångst och betesgång. Boskapsskötsel med fäbodbruk är därför huvudnäringen. På täkterna i byn bedrivs vallodling, och potatis kan i regel skördas genom ett omsorgsfullt val av lämplig frostfri, starkt slutande terräng i söderläge och användning av förgrodd sättpotatis.

Enligt folkbokföringen för 1953 fanns i byn 243 personer av vilka alla utom 10 var knutna till de 32 under kronan lagda arrendelägenheterna. De tio var folkskollärfamiljen, konsumföreståndaren och hans familj, ytterligare två affärsanställda samt distriktssköterskan.

Bakgrunden till statens intresse och ingripande i byns liv är i korthet följande:¹

I fjällbygderna inom Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län finns i skogsbygden närmast fjällen sedan gammalt några hundra små lägenheter. Nere i skogsbygderna är de numera i huvudsak skogsarbetarlägenheter. I de egentliga fjällbygderna däremot lever människorna av vad de kan ta av naturen genom att hålla kor och smådjur, genom jakt och fiske och genom arbete i skogen där det finns någon skog att arbeta i. Lägenheterna i Jämtlands län och lägenheterna i

¹ Jag bygger min framställning på en skriftlig redogörelse ställd till mitt förfogande av generaldirektören för lantbruksstyrelsen Hans Wetterhall, dat. 1956, en P.M. ang. administrationen av vissa kronolägenheter (fjälllägenheter m.m.) i Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län av generaldirektör Hans Wetterhall, Jordbruksutskottets utlåtande nr 16 år 1956 (Bihang till riksdagens protokoll år 1956. 10 saml. Nr 16), Jordbruksutskottets utlåtande nr 9 år 1955 (Bihang till riksdagens protokoll 1955. 10 saml. Nr 9), 1948 års kronolägenhetsutredning.

Väster- och Norrbottens lappmarker har olika ursprung. Arrendelägenheterna inom det förstnämnda området har tidigare utgjort delar av i enskild ägo varande fjällhemman, som av kronan under åren 1888—1943 inköpts för utvidgning av renbetesfjällen. Inägojordarna har i regel utarrenderats till de tidigare hemmansägarna eller deras avkomlingar. Gemensamt för samtliga har varit, att de upplåtits genom kontrakt med optionsrätt för arvinge. Den kontraktsenliga upplåtelse-tiden har i regel varit för de jämtländska arrendelägenheterna 20 år. Inga kontanta arrenden har erlagts, men arrendatorn har ålagts viss byggnadsskyldighet. Till villkoren hörde betydande naturaförförmåner, nämligen fritt bete för kreaturen på särskilt angivna områden samt i viss omfattning rätt till jakt och fiske utan kostnad, fri vedbrand och fritt husbehovsvirke till byggnader och stängsel m. m. Vidare kunde kontanta bidrag i viss utsträckning lämnas som byggnadshjälp, förbättringsbidrag, för dragning av ledningar och ordnande av vattenförsörjningen. Skatter och annan tunga fick arrendatorerna intill 1/7 1947 själva betala.

Efter utredning av generaldirektören för lantbruksstyrelsen, framlagd vid 1947 års riksdag, beslöts att lägenheterna skulle från 1/7 1947 överföras till egnahemsorganisationens förvaltning och att en inventering av dem skulle verkställas, som underlag för avgörande av deras framtida disposition.² Anledningen till utredningen var det dåliga tillstånd som byggnaderna befann sig i. De var i många fall

² Egnahemsorganisationen uppgick 1948 i lantbruksorganisationen (lantbruksstyrelsen och lantbruksnämnderna).

undermåliga redan då de uppfördes och försämrades undan för undan genom att underhållet eftersattes. Bostädernas dåliga tillstånd föranledde allmän kritik mot statens sätt att sköta sina arrendelägenheter.³ Vid frågans behandling i riksdagen rådde enighet om att denna bebyggelse är oundgängligen nödvändig för såväl lappväsendet som domänverket och framför allt för den allt mer expanderande turismen.

På grundval av en inventering, som utfördes under åren 1947—1952 beslöts, att de arrendelägenheter, som prövades skola bestå för framtiden skulle överföras till de s. k. norrländska fjällägenheterna, en ny upplåtelseform innebärande bl. a. att byggnadsskyldigheten skulle åvila kronan. Av de övriga skulle en del tills vidare brukas någon tid och andra utan dröjsmål nedläggas. År 1951 framlade lantbruksstyrelsen en flerårsplan för upprustningen. Riksdagen beslöt i enlighet med förslaget, och under en tid av fem år har de anvisade medlen använts för upprustning av byggnadsbeståndet. Ursprungligen räknade statsmakterna med en standard på högst två rum och kök utan nämnvärda moderna bekvämligheter, men under arbetets fortskridande har standarden fått ökas. Under loppet av 1959—60 beräknas planen vara genomförd. Detta är alltså den av riksdagen fastställda yttre ramen för de statliga åtgärderna vis-à-vis de norrländska fjällägenheterna.

³ Motioner i Andra kammaren, nr 252 år 1955. Hr Lindström motionerade om påskyndande och fullföljande av upprustningen av de norrländska fjällägenheterna, bl. a. under hänvisning till en reportageserie i radio, där bostädernas dåliga tillstånd påtalades och statsmakternas försummelse kraftigt kritiserades.

Bruksvallarna som i sin helhet består av dylika norrländska fjällägenheter har alltså i hög grad blivit föremål för statens intresse. I första hand består detta givetvis i en genomgripande omgestaltning av byggnadsbeståndet och en höjning av bostadsstandarden. Men en sådan kraftig kapitalinvestering har givetvis också haft till följd ingrepp i byns liv med verkningar, som ännu inte kunna överblickas. Förändringarna av bymiljön är sådana, att bebyggelsen på fem år är i stort sett förnyad vad avser bostadshus och ladugård. Därtill kommer att de nya arrendevillkoren och det ökade inflytande på lägenheternas skötsel, som är en konsekvens av statens investeringar, medfört en mera direkt dirigerings från lantbruksorganisationen än tidigare.⁴ I Bruksvallarna fanns vid inventeringen 1947—51 32 arrendelägenheter av växlande storlek. Inägorna hade en areal på mellan 0,9 till 7,7 har. Enligt arrendekontrakten hör till de flesta lägenheterna fäbod och slättermarker på 1—2 mils avstånd från byn i Mittådalen, resp. i Ljusnans övre dalgång. Till alla lägenheterna hör kreatur, i regel 1 häst, 3—7 kor, 3—20 getter och 2—11 får. Vanligen hör skogsarbetet till biinkomsterna tillsammans med uthyrning av rum till turister. Sammanlagt sju hushåll redovisar biinkomst av turiströrelse.⁵

Bruksvallarna är ett samhälle av socialt sett odifferentierad karaktär, där endast ca 10 personer lever uteslutande på inkomst av tjänst, de övriga är knutna till gårdarna som en nödvändig del av famil-

⁴ K. M:t prop. nr 129 (Bihang till riksdagens protokoll 1950. 1 saml. nr 129), Jordbruksutskottets utlåtande nr 27, Yttranden av dep.chefen och utskottet.

⁵ Inventering utförd av lantbruksnämnden i Jämtlands län 1947—51.

jens arbetslag, i många fall med säsongmässigt arbete som biförtjänst.

De ekonomiskt föga bärkraftiga gårdarna är för sin drift helt beroende av familjemedlemmarnas arbetskraft. Att leja folk är ekonomiskt sett ogörligt. Föräldrarna är tvungna att ha barnen kvar som arbetskraft, och barnen i sin tur anser det vara deras plikt att hjälpa till med gårdens skötsel framför allt under sommaren. Därför kan de inte heller ta annat än tillfälliga arbeten. Av lantbruksnämndens inventering framgår, att på de 32 arrendelotterna bodde förutom arrendatorn med hustru och barn under 21 år i 26 fall gifta söner, döttrar, bröder eller systrar med make, resp. maka, och barn, föräldrar eller andra äldre släktingar under beteckningen inneboende. I realiteten har vi alltså här ett som ekonomisk och arbetsorganisatorisk enhet fungerande hushåll, en storfamilj. Om detta storfamiljssystem vilar på de traditioner som ännu i vår tid kan spåras inom Jämtland-Härjedalenområdet eller är en produkt av de speciella förhållanden som sammanhänger med upplåtelseformen och det energiskt uppehållna förbudet att inom renbetesområdet friköpa mark och företaga nyodling kräver en ingående granskning av materialet.⁶ Under de 10 år som upprustningen av byggnadsbeståndet skett har 20 av de 32 lägenheterna byggts om eller nybyggt liksom ladugårdarna, 6 har lagts ned och deras mark har tillförts andra lägenheter. En lägenhet har friköpts. Ett område inom byn omfattande 3 lägenheter har undantagits för att del-

vis användas som tomtområde för bostäder, där alltså icke jordbrukande har möjlighet att bilda eget hem och hushåll. Tidigare har kronan icke tillåtit något som helst friköp av mark inom detta, gamla Ljusnedals bruks område för att helt freda det åt lapparna som renbetesområde. För att kunna bygga eget hem har därför tre inom byn tidigare bosatta familjer flyttat ut och på andra sidan Ljusnan på Funäsdalens område byggt hus. Genom att reservera ett område med egendomsrätt för dem som där köper tomt, har kronan skapat nya förutsättningar för bebyggelsen och för den sociala strukturen i byn. Förut har man inom byn endast kunnat bo som medlem av familjen eller hushållet på arrendatorns lägenhet.

På detta tomtområde har nu skett två friköp av bostäder och ytterligare två har uppförts, en skollärbostad och en för skolvaktmästaren. Inom tomtområdet ligger också en konsumbutik. Lantbruksstyrelsens och lantbruksnämndens avsikt är att här skapa ett bebyggelseområde för folk som livnär sig på skogsarbete och liknande lönearbete. Både upprustningen av lägenheterna och upplåtelse av egna hemsområde på friköpt tomtmark är ett led i myndigheternas strävan att ekonomiskt och socialt skapa likformiga förhållanden. I jordbruksutskottets utlåtande, m. a. a. lantbruksstyrelsens förslag angående åtgärder för förbättring av lägenhetsinnehavarnas villkor, framhålles att stöd av statsmakterna vore nödvändigt för att de skulle komma i åtnjutande av den höjning av levnadsstandarden som under senare tid kommit andra jämförbara befolkningsgrupper till del.⁷

⁶ Jordbruksutskottets utlåtande nr 27/1947 Bihang till riksdagens protokoll 1947. 10 saml. Nr 27 m. a. o. Betänkande med förslag rörande vissa lägenhetsupplåtelser å kronomark i Norrlands fjälltrakter (SOU 1946: 80).

⁷ Jordbruksutskottets utlåtande nr 27.

Detta statsmakternas intresse för att för befolkningen inom dessa områden skapa materiella villkor, som ligger på samma nivå som andra samhällsgruppers, har tagit sig uttryck i en strävan att även rationalisera jordbruket och boskapsskötseln. Här står den lantbrukstekniska och den nationalekonomiska teorin mot ortsbefolkningens odlings- och hushållningspraktik grundad på tradition och specifika naturförutsättningar. Lantbruksnämndens tjänstemän, agronomer och jordbruksinstruktörer, söker genom undervisning intressera bönderna för en omläggning av foderförsörjningen, som nu till mycket stor del grundar sig på extensiv höfångst, kombinerad med vallodling på tåkterna och säterbruk, till en mera intensiv odling av vallar för höförsörjning i avsikt att spara arbetskraft. Enligt lantbruksnämndens jordbruksinstruktör går nu alltför mycket arbetstid till höfångsten på skogsslätterna och till säterbruket. Sättrarna borde läggas ned, anser han, och arbetskraften i stället satsas på en intensiv kultivering av vallarna. Genom den form som upprustningen av byggnadsbeståndet givits har lantbruksnämnden redan satt in en stöt mot den urgamla traditionen med extensiv foderfångst och fäbodväsen, ett grundläggande drag i den norrländska allmogekulturen. Bönderna själva har den uppfattningen, att höfångsten och fäboden är ett nödvändigt livsvillkor. På annat sätt kan de icke se, att foderförsörjningen skall kunna ordnas. Enligt riksdagens beslut skall lägenheterna "genom kronans försorg förses med boningshus, nödiga ekonomibyggnader och övriga för jordbrukets drift behövliga anläggningar och verkställen för deras bibehållande i brukbart skick nödvändiga reparationer".⁸ Såsom

detta av lantbruksnämnden tillämpas har upprustningen gällt lägenheterna i byn, medan bebyggelsen i fäbodarna och på slättermarkerna icke blivit föremål för åtgärder genom kronans försorg. Utan att lantbruksnämnden påtvingar bönderna sin uppfattning om det orationella i att bedriva extensiv höfångst och fäbodbruk kommer sannolikt frånvaron av byggnadshjälp för fäbodbebyggelsen att i det långa loppet bidra till nedläggning av fäbodarna. Samtidigt sker från lantbruksnämnden en undervisning i mera intensiva odlingsmetoder, vilka bl. a. bedrivs vid de s. k. fältvandringarna vilka sker regelbundet. Fältvandringarna tillgår så, att en jordbruksteknisk instruktör tillsammans med arrendatorerna går omkring på ägorna, varvid odlingsmetoder diskuteras. En viss skepticism från böndernas sida föreligger uppenbarligen mot föreslagna åtgärder. Emellertid har trots detta moderna metoder och redskap börjat vinna insteg. År 1957 brukade endast 19 av de 32 arrendelotterna fäbod och 1959 hade ytterligare ett par slutat föra sina djur till fjällbete. Det har skett jämsides med förändringar i boskapsstocken.

Tidigare har ett större antal kor hållits. "Det var mer än dubbelt så många kor förr i tiden", meddelade en av arrendatorerna 1956, och hos en annan byggdes ladugården om med plats för 7 kor mot tidigare 16. Antalet getter stiger, medan fårhållningen minskar. De hölls förr för ullens skull, men bearbetningen av ull för vävnad är numera obetydlig. Ullen användes mest till stickgarn. De goda priserna på getost gör i stället getaveln

⁸ Bihang till riksdagens protokoll 1958. 1 saml. Nr 141 s. 3 f.

lönande, och i allmänhet går man in för att öka antalet getter.

På täkterna i byn räcker gödseln till ungefär hälften av arealen, och ungefär en tiondel till en sjundedel plöjs upp och besås med grönfoder första året, sedan klöver och timotej. Lantbruksorganisationens representanter har påpekat, att de odlade vallarna får för litet plöjning och ger därför sämre avkastning. Enligt brukarnas uppfattning räcker inte arbetskraften för en intensivare odling. Med en ökning av de maskinella hjälpmedlen skulle visserligen en bättre bearbetning av jorden åstadkommas, men kostnaderna skulle inte kunna bäras av de små brukningsdelarna. Flera lägenheter, den första 1953, har dock skaffat traktor, och 6—7 arrendatorer ensilerar det sådda höet. Den tyngre redskapsutrustningen består av järnplog, tallriksharv och fjäderharv samt pinnharv av järn med ledad stomme. Fortfarande användes dock för söndermulning och spridning av gödsel på de oplöjda vallarna s. k. "risschlåe", hopknippade småbjörkar belastade med sten, som körs med traktor eller häst. Gödselspridare användes på plana delar av tåkten. För gödselkörning på de branta täkterna används skodda eller oskodda slädar. För andra körningar användes kärra eller vagn med gummihjul. Slättermaskin och hästräfsa har använts i åtminstone 25 år, men lien är dock ett oundgängligt redskap, beroende på terrängen, som inte överallt tillåter användning av maskinella hjälpmedel, i synnerhet inte på skogsslätterna. Nu är det emellertid litet skogsslätter mot förr, och även på tåkten i fäboden användes slättermaskin och hästräfsa. Skogsslätterns minskade betydelse kan konstateras redan 30—40 år tillbaka och hänger samman inte bara med en allmän tendens

att frångå den extensiva foderfångsten utan också med för Bruksvallarna specifika historiska förhållanden. Byn, som tidigare hörde under Ljusnedals bruk, fick för sin foderodling och foderfångst helt ändrade villkor, när bruksdriften lades ned och i stället en boskapsskötsel i stor skala utnyttjade torparnas arbetskraft och inägor. I stället fick bruksvallsborna för att ersätta de fodertillgångar som bruket självt nu utnyttjade, ge sig längre ut i skogarna för att ta vara på de längst bort belägna naturliga ängarnas beten och slätter för sina kreatur. Staten inköpte Ljusnedals bruk 1894 och nedlade därmed den stordrift i boskapsskötsel, som exploaterat de närliggande betes- och slättermarkerna. Torpare och statare blev arrendatorer, och expansionen i de yttersta utmarkerna avlöstes så småningom av en koncentration till de lättillgängligare ängs- och betesområdena.

Sedan 1886, då lagen om lapparnas rätt till renbete antogs, har staten energiskt hävdad deras intressen och köpet av Ljusnedals bruks område 1894 skedde för att här freda lapparnas rätt till hållande av renar och för att undvika intressekonflikter mellan lapparna och den bofasta befolkningen, när det gäller renskötsel, bete, fångst, fiske och jakt.⁹ Statens politik sedan Gustav Vasa har inneburit en genom propaganda och förordningar stödd uppmuntran till kolonisation och uppodling inom fjällområdena i förhoppning att åt sädesodlingen erövra allt större områden, och ännu på 1800-talets mitt hävdas ett intensivt åkerbruk

⁹ Tenow, C. L., Om rättsförhållandet mellan lapparne och de bofasta i Herjedalen, Sthlm 1891. G. af Geijerstam, Kulturkampen i Herjedalen, 1891. Förslag till förordning angående de svenska lapparne och de bofaste i Sverige, 1883.

såsom en framtidsmöjlighet i fjällområdena.¹⁰ Från 1800-talets mitt minskas intresset för en ytterligare utveckling av jordbruket. De dominerande ekonomiska faktorerna blir i stället exploateringen av träet och järnet och organisationen av på dessa råvaror byggda industrier. I båda fallen har myndigheterna intagit en negativ inställning till det naturliga ängsbruket och den jordbrukslösa boskapsskötseln. Även nu hävdar jordbruksteknikerna det intensiva jordbruket, vallodlingen, framför den extensiva foderfångsten, och dragkampen fortsätter alltså mellan myndigheterna och Ortsbefolkningen med dess nedärvda, kanske slentrianmässigt bedrivna arbetstradition, grundad på naturbetingelser som inbjuder till ett extensivt utnyttjande av betes- och slättermarker, den gamla tagande fångstkulturen gentemot en till kultivering syftande markvård. Men med nuvarande ekonomisk politik väger ändå denna problemställning lätt. Motiveringen för den kapitalinvestering i upprustningen som staten här gjort är "hänsyn till behovet av arbetskraft till skogarna" och "lägenheternas betydelse för lappväsendet, renskötseln, räddningstjänsten och turismen".¹¹ Av de existensmöjligheter som här erbjuds vid sidan om boskapskötseln som motivering för de norrländska fjälllägenheterna, utgör i Bruksvallarna turismen den av utvecklingen under de senaste åren att döma mest dynamiska faktorn.

Fjällnäs var den första turistorten i dessa trakter, i första hand frekventerat av norrmän och engelsmän. Under loppet av 1920-talet började turister komma till

Bruksvallarna på genomresa och mottogs framför allt i en av gårdarna, som 1938 blev Turistföreningens vandrarhem. 1938 och 1939 tillkom Valles fjällstugor och Bruksvallarnas turiststation och några år senare Bruksvallslidens hotell. Turismen har tillfört bygden ökade möjligheter till avsättning för sina produkter. Försäljningen av mjölk under säsongerna räknas som det ekonomiskt bästa utbytet av kreaturen. Kött, grädde och ost hör också till avsättningsvarorna. Många blir också direkt engagerade som arbetskraft på pensionaten.

Genom upprustningen av lägenheterna, som vid nybygge utförts efter typhusritningar (bostadsstyrelsens typhus nr 164—65) eller byggts om efter lantbruksnämndens förslag, har en fullkomlig förändring ägt rum av bostadens plan och inredning. Allt flera har kunnat ta emot turister i hemmen. De flesta har utnyttjat möjligheten att på egen bekostnad bygga till det av staten bekostade rumsantalet för att kunna hyra ut. För att tillmötesgå deras krav på bekvämlighet och allmän standard har en genomgripande förnyelse och förändring av bohag och husgeråd ägt rum. Redan husens ombyggnad har skapat sanitära förhållanden av ojämförligt högre standard. I stället för hemlighuset ute på gården hör nu W.C. inomhus till standarden; i stället för handfat i sovrummet eller vasken i köket finns nu badrum. Anpassningen till de önskemål och anspråk som turismen ställer har krävt anskaffning av vadderade täcken i stället för fällar, madrasser i stället för hö, lakan, kuddvar, filtar och säng-

¹⁰ Campbell, Å., Från vildmark till bygd, Uddevalla 1948, s. 52—77.

¹¹ Bihang till riksdagsprotokoll 1950. 1 saml. nr 129, Bihang till riksdagens protokoll 1958. 1 saml. nr 141.

överkast, rullgardiner och numera lättmetallpersienner, gardiner, linoleummattor, små prydnadsmattor, väggprydnader, möbler, sängar, fåtöljer, nattduksbord osv. I upprustningsplanen ingår även ladugårdarna som byggs om efter moderna principer och i enlighet med de senaste lantbrukstekniska rönen. Fodring och vattning utföres med anordningar som sparar avsevärd tid; hästen får en spilta i fähuset, vilket i hög grad bryter mot gammal tradition; fönstren har tre glas för att höja värmen. Detta kan utsluta installation av spis som hörde till det nödvändiga i de gamla ladugårdarna.

Redan under andra världskriget blev genom det stora antal militärer som var förlagda i gränstrakterna kommunikationerna förbättrade. 1941 byggdes en ny väg, och 1942—43 förbättrades den, varvid bl. a. också dess betydelse för turismen framhävdes som ett skäl för de ekonomiska investeringar som staten påtog sig. År 1937 inköptes den första bilen i Bruksvallarna, och 1941 öppnades bussförbindelse med Funäsdalen, fyra gånger i veckan. 1942 drogs elektricitet in och samtidigt kom den första radion. Telefon hade dragits fram 1919. År 1925 blev det konsumentkooperativ affär och 1953 självbetjäning. Vattenledning och avlopp installerades med bidrag av Röda Korset på 1930-talet.

Medan den yttre miljön, teknik, redskap, heminredning, föda och kommunikationer genomgått hastiga och genomgripande förändringar, företer den sociala miljön en större stabilitet. Familjen som social grupp har en dominerande betydelse i det att den samtidigt fungerar som arbetsgrupp — arbetslag — och utbildningsgrupp för det arbete som ger familjen dess försörjning och för den

arbetskraft den själv producerar. Förutom den obligatoriska skolgången föreligger i regel ingen annan utbildning. Karaktären av socialt fält byggt på den slutna gruppen — familjen — är dock i färd att förändra sig.¹² De äldre medlemmarna har ingen annan gruppbildning att tala om än "de unga", eller med en något anakronistisk benämning "ungdomsföreningen", vilken som sin huvudsakliga uppgift hade att ordna lokal för dans, förtäring i samband med den, "slättgröt" och andra nöjen, dvs. det som nu kallas fritidssysselsättningar. Här kan sålunda konstateras förlust av en funktion hos familjen redan tidigare. Just här blommar nu bildningen av öppna grupper rikast. Idrottsrörelsen har tagit hand om gruppbildningen, och inom dess ram sker inte bara utövande av sport, till en början under första världskriget skidsport, senare i första hand fotboll, utan också en del annan social verksamhet: skapande av idrottsplats, samlingslokal, organisation av fester etc. Denna öppna gruppbildning verkar som arvtagare till ynglingalaget inom det gamla bondesamhället. Även den nuvarande arrendatorsföreningen, bildad 1949 då den anslöt sig till Sveriges kronotorpare och kolonistförbund, förefaller att utgå från denna s. k. ungdomsförening, vilken konstituerade sig 1928 och där avhandlade alla angelägenheter som gällde byn. Dit kom också mangrant de äldre. Den politiska gruppbildningen har i varje fall inga organisatoriska uttryck. Den konsumentkooperativa rörelsen började 1925.

De här nämnda gruppbildningarna består i huvudsak av män. Kvinnorna har

¹² Segerstedt, Torgny, Slutna och öppna arbetsgrupper.

dock sedan beredskapstiden under sista världskriget visat en ganska stor livaktighet. Då bildades Kvinnoföreningen, vars mål var arbete under sällskaplig samvaro för insamling av pengar för olika ändamål. Det är endast ett nytt namn för det som förr kallades "att gå samman" för att spinna, sticka, klippa mattor etc. och bygger helt på den traditionen. Kvinnoföreningen har 1959 ombildats till en lokalavdelning av Sveriges Husmodersförbund. Kvinnorna visar också stor aktivitet, när det gäller deltagande i utbildningskurser av olika slag.

Upprustningen och alla de arbeten som skett inom byn har krävt gemensamt ställningstagande i många frågor. Förändringarna har också de lett kontakterna

människor och familjer emellan i nya banor och ställt dem i situationer som det inte funnits några färdiga attityder för, och nya lösningar har fått prövas. De aktiviteter, som fallit utanför familjens ram har burits upp av nya gruppbildningar för att producera ett viss bestämt mål: vägförening för den nya vägen till fäbodarna, en förening för försling av grädden från fäbodarna till byn, en vattenförening osv. Övergången från ett socialt fält med slutna grupper till ett socialt fält med gruppbildning även av öppen typ har börjat och erbjuder ett studium av stort etnologiskt intresse liksom hela den nu pågående förändringen av bymiljön.

Summary

State regulations in an ethnological field

Bruksvallarna in the parish of Tännäs, Härjedalen, has since 1954 been the object of an investigation carried out by Nordiska Museet. The locality of the village, 725 m above sea level, affords only a very short vegetation period, approx. 90 days. Corn will, therefore, not ripen there. However, access to natural pastures with a good grass covering is extensive. Cattle breeding is thus the main source of existence. In the fields around the village itself a certain amount of cultivation is carried out and potatoes can as a rule be harvested. In 1953 there were 243 people in the village, of whom all but ten were attached to Crown tenant holdings. In Bruksvallarna, as also in many other agglomerations in the mountain areas, a general survey is being carried out on the part of the state authorities. As a result of this the village has undergone, especially during the last five years, an extremely rapid change, a fact which has enriched and extended in a most interesting manner the in-

vestigation task of Nordiska Museet. In the first place the state measures have consisted in a radical transformation of the old buildings and in a raising of the housing standard. Over a period of five years almost the entire village has experienced the renewal of its houses and farm buildings.

These economically weak farms depend entirely on the members of the family for their running. Parents are compelled to have their children at home to help with the work. Consequently, the latter can only take on occasional work away from the farm. A state inventory shows that married sons, daughters, brothers or sisters with their wives or husbands and children, parents or other older relatives live, in addition to the tenant, his wife and children (under 21 years of age), as members of the household on 26 of the 32 tenant lots. We have thus in reality a household functioning as an economic and work-organisatory unity, a large family.

By reserving an area with property rights for those wishing to buy a site there, the Crown has attempted to create new precedents for the village and thus also for the social structure in the village. Previously it was only possible to live in the village as a member of the family or household in the tenant's holding. The intention of the authorities is thus to create here a settlement area for those earning their livelihood as forest workers or in other wageearning professions. In their desire to raise the living standard the authorities are also striving to rationalize the agriculture and stock-raising. Here agricultural-technical and nationaleconomical theory stands in sharp contrast to native cultivation and management methods founded on tradition and specific natural conditions. The Agricultural Board is attempting, by means of special instruction, to interest the peasants in an alteration of their fodder collecting habits, which at present are mainly based on extensive hay harvesting combined with pasture cultivation and seasonal mountain grazing, to a more intensive cultivation of the pastures for hay with a view to saving labour. Far too much working time is taken up by hay gathering in the forest glades and by the seasonal pasturing on shielings in a distant mountain-area. The mountain pastures ought to be abandoned, in the opinion of the authorities, and labour instead concentrated on an intensive cultivation of the pastures around the village.

In accordance with the state directions no measures have been undertaken by the state to improve the buildings on the shielings and in the scattered meadows. The absence of aid for such buildings will probably contribute in the long run to the abandoning of these seasonal grazing grounds and constitute thus an indirect blow to an ancient, fundamental trait in the Norrland peasant culture. Since the 16th the policy of the state has been to encourage, by means of propaganda and various other measures, the colonization and cultivation of mountain areas in the hope of larger and larger areas being gained for corn growing. From the middle of the 19th, however, the interest in a further development of agriculture shows a decline and in its place

the dominating economical factor becomes the exploitation of wood and iron. All the time the authorities have adopted a negative attitude to natural pasture farming and cattle-breeding without cultivation. Also today agricultural technicians are propagating intensive agriculture, the cultivation of the pastures, in place of extensive hay-making. The battle thus continues between the authorities and the inhabitants with their inherited, perhaps more routine working traditions based on natural conditions — the extensive exploitation of pasture and hay lands, the old culture of taking what the soil gives, as against the treatment and care of the ground with a view to cultivation. But with present economic politics this problem is of little importance. The motivation for the investment of capital by the state in this scheme is a "regard to the need of labour in the forests" and "the importance of the properties for the Lapps, for the management of reindeer, for rescue service and for tourism". In Bruksvallarna the most dynamic factor is tourism. Through the renewal of the properties and through the demands of tourism a complete change has taken place in the planning and furnishing of the homes.

Whilst the outer milieu — technique, implements, furniture, food, and communications — has undergone hasty and sweeping changes, the social milieu shows a greater stability. The family as a social group has a dominating significance in that it simultaneously functions as a working group — a team of workers — and a training group for the work which gives the family its livelihood and for the working power it itself produces. The character of a social field based on the closed group — the family — is, however, already changing. The activities which have fallen outside the framework of the working team are carried out by new group formations with a definite aim: a road federation, a transport federation, a water federation, etc. The transition from a social field with closed groups to a social field with a group formation of an open type has already begun and presents an object of study of great ethnological interest as does also the whole of the change in milieu that is taking place.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Kommunalarbetarminnen. Svenskt liv och arbete nr 23. Redigerad av MATS REHNBERG. Nordiska museet, Stockholm 1958. 264 s. ill. Pris kr 7:—.

I Nordiska museets serie Svenskt liv och arbete har nu också kommunalarbetare kommit till tals i raden av självbiografiska arbetarskildringar. Som Mats Rehnberg påpekar i sin kulturhistoriska kommentar är kommunalarbetarna sammanslagna efter anställningsformen och inte efter yrket. Detta gör att man i boken möter representanter för högst skiftande yrkeskategorier, t. ex. hästspårvagnskuskar, lykttändare, gas- och elverksarbetare, gatuarbetare, renhållningsarbetare, sjukhusbiträden och skolstäderskor. Denna bredd samt bokens monografiska form gör den särskilt värdefull ur socialhistorisk synpunkt. Man får dels ett tvärsnitt av ett visst samhällslager, dels ett tidssnitt — berättelserna omspannar sagesmännens hela liv, i genomsnitt från 1880-talet och framåt.

Det är i huvudsak stadsmiljö boken åter speglar. Sådana händelser som storstrejken 1909 och kristiden under I:a världskriget belyses under ett grupperspektiv, som kan utgöra ett värdefullt komplement vid bedömningen av dessa händelser. Minneslistan, vilken sagesmännen haft som stöd för sina berättelser och som även återges i den kulturhistoriska kommentaren, fäster stort avseende vid berättarens sociala bakgrund, varigenom sådana faktorer som faderns yrke och hemmiljön ökar bokens socialhistoriska användbarhet. Den självbiografiska formen tillåter vidare motiven för olika beteenden att klart framträda. Härvid kan noteras, att när det gäller yrkesval i regel slumpen och inte det medvetna valet tycks ha varit den avgörande faktorn. Detta väcker frågan, om den heterogent sammansatta kommunalarbetargruppen kan väntas vara traditionsbärare i samma utsträckning som en homogen yrkesgrupp, om t. ex. kommunalarbetarens barn väljer sin faders yrke i

samma utsträckning som fallet är inom andra grupper eller om han väljer ett annat yrke på samma nivå eller högre. Kanske ämne för en kommande undersökning.

Boken presenterar ett urval av ett material av sammanlagt 115 självbiografier. Efter vad som framgår ovan kan dessa ses som material för en djupundersökning — en djupundersökning såtillvida att bakgrund, motivation och perspektiv är väsentliga beståndsdelar i framställningen. Beträffande urvalet kan sägas, att det möjligen ger en något skev bild av materialet som helhet. De hos flertalet av bokens berättare framträdande kulturella och samhällseliga intressena har nog snarare samband med en urvalsprincip efter det bäst berättade än med verklig representativitet för den äldre svenska arbetarklassen. Eller kan Picassos Guernica tänkas estetiskt intressera den svenske arbetaren i gemen på 1930-talet? Denna anmärkning är dock av mindre vikt, eftersom hela materialet är tillgängligt på Nordiska museet för den intresserade. Boken ger en nyanserad bild av en intressant tidsepok och skänker såväl lekmannen som fackmannen rikt utbyte.

Lisbeth Malmberg.

BÖRJE FURTENBACH: *Furtenbachska släktboken*. Stockholm 1958. 300 s., ill. Pris häft. kr 18:—, inb. kr 22: 50.

Den Furtenbachska släkten stammar från en av de många utlänningar som under stormaktstiden invandrade till Sverige och som här blev en välbehövlig förstärkning till de fåtal inhemska skrivare som fanns att tillgå när förvaltning och administration kraftigt expanderade under 1600-talets första decennier. När nu en sentida ättling överstelöjtnanten Börje Furtenbach tagit sig för att skriva släktens historia, så har man all anledning att gratulera författaren till en ovanligt intressant och kulturhistoriskt värdefull släktkrönika.

Den är dessutom välskriven. Författaren har inte bara sett som sin uppgift att samla data och personalia om släktens medlemmar, han har även i görligaste mån försökt sätta in dem i deras tidssammanhang. Med utgångspunkt från bevarade anteckningar och brev, samtida litteratur osv. skildrar författaren släktens liv i olika miljöer och tider. Reproducerade kartor och ritningar förhöjer dessutom bokens värde.

Den Furtenbachska släkten har sina nuvarande centra i Stockholm och i övre Norrland. Det är speciellt i behandlingen av det senare områdets släktmedlemmar som ett kulturhistoriskt intressant och relativt okänt material framkommer. År 1748 förordnades Carl Jöran Furtenbach till häradshövding i Västerbottens södra domsaga med placering i Skellefteå. Han blev snart förmögen och lät uppföra en herrgård, som han kallade Strömsör. En av hans söner, Carl Olof, kom att intressera sig för bergsbruk, försökte sätta liv i den avsonnade silvergruvan i Nasafjäll — ett projekt som dock misslyckades liksom de övriga gruvaffärer Furtenbach försökte sig på. Så småningom fick han gå ifrån Strömsörs herrgård.

Den pionjäranda och initiativkraft som karaktäriserade Carl Olof möter vi också hos hans kusin Carl Fredrik, men här ännu mer utvecklad. År 1792 efterträdde denne mot en rundligt tilltagen ackordssumma på 48 000 kopparmynt sin farbror Carl Jöran som häradshövding i Skellefteå. Genom detta och allt för stora investeringar i uppförandet av ett eget hemman, i sågverksindustri m. m. kom Carl Fredrik snart på obestånd. När han vidare efter sin makas död gifte om sig med sin hushållerska, något som av småstadens borgarsocietet sågs som en oförlåtlig mesallians, tog han år 1817 tacksamt vara på det tillfälle som bjöds genom en omorganisation av tjänsten, och flyttade från sitt vackra boställe Carlgård upp till en liten fjällägenhet någon mil från Arvidsjaur kyrkplats. Han bosatte sig här i ett land, som, enligt lantmätaren, endast med möda kunde framföda en häst, sju—åtta kor och några små kreatur. Åkrarna, som sammanlagt uppgick till omkring 10 tunnland var "frostlända, magra och stenfyllda af klappersten". För häradshövdingefamiljen, som

tidigare levt ett ganska yppigt liv, måste denna omställning ha varit mycket svår. Men också i denna lappländska ödemark med ständigt växande skulder och med personliga svårigheter hopade över sig behöll häradshövdingen sin livsvilja och experimentlusta. Inte ens när familjens hela lösöre år 1827 försålades på exekutiv auktion tappade han modet, trots att han samtidigt starkt fick känna sina överordnades missnöje med det sätt på vilket han skötte sitt arbete. Han intresserade sig för lösandet av vägfrågan inom Åsele lappmark, planerade markförbättringar på sitt ödemarkshemman och studerade därför "Jämtländska Myrbrännings och wattenlednings Beskrifningarna", skaffade snickare för, som han säger, tillverkning av "dragoxlokor utaf mitt upptäckte modell" osv. När han år 1834 utfattigt jordfästes på Arvidsjaur kyrkogård så var det en av lappmarkens pionjärer som försvann.

Det är ett ovanligt fängslande levnadsöde som författaren till "Furtenbachska släktboken" här låter oss ta del av. Men även i många andra avsnitt i denna bok finns skildringar av stort allmänt intresse. Som genealogiskt arbete är Börje Furtenbachs verk av hög klass.

Olov Isaksson.

SVEN B. EK: *Nybildning och tradition*. Förändringar inom allmogens bostadsskick i norra Ångermanland. Deutsches Ref. I Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1959—60. 134 s. ill. Pris kr 15:—.

I likhet med vad som skett i de flesta landskap har man nu också i Ångermanland verkställt en undersökning av äldre byggnadstyper och bostadsskick i landskapet. För arbetet har fil. lic. Sven Ek i Lund svarat, och han har nu bearbetat materialet i rubricerade volym i Härnösandsmuseets skriftserie.

Vid publiceringen koncentreras framställningen att gälla endast två inlandssocknar, Anundsjö och Sidensjö, vilket ju när det avser norrländska förhållanden innefattar ett ganska stort område. Varför just dessa valts framgår dock aldrig riktigt klart, även om den

förra säges företräda skogsbygden, den senare ett slättnområde.

Bokens första del är deskriptiv med en redogörelse för hustyperna, där parstugan i äldre tid och olika korsformade planer efter 1850 dominera. Enkelstugan, som ju eljest är den allmänna formen i stora delar av landet, är här sällsynt. Bokens uppgifter bygger i detta fall liksom i fråga om husens detaljer, inredning och möblering dels på fältmaterialet av i dag, dels på uppteckningar och dels på diverse äldre arkivmaterial, bl. a. husflyttningsakter i samband med laga skiftet. Däremot synes ej försäkringshandlingar i Allm. Brandförsäkringsverket och i lokala brandstodsbolag ha anlåtats, ej heller Krigsarkivets synhandlingar, vilket i bägge fallen förefaller egendomligt, då dessa för ett så begränsat område som det här valda ej skulle ha varit särskilt tidsödande att gå igenom. Även de ecklesiastika boställsynerna hade kanske kunnat lämna något jämförelsematerial. Vad inredning och möbler beträffar skulle givetvis ett urval bouppteckningar kunnat komplettera, likaså torde kronofogderapporterna ha varit mera givande för en detaljstudie som denna än de mer översiktliga femårsberättelserna.

Bortsett från för anmälnaren okända luckor i de nu nämnda arkivserierna kan författaren gentemot detta måhända svara, att han ej avsett en arkivalisk dokumentering i detalj för äldre tid, då huvudsyftet med hans studie varit att klarlägga förskjutningarna vid 1800-talets slut och detta sekels början. Såsom lärjunge till Sigfrid Svensson tar han närmast upp frågan om förändringarnas förlopp och nyheternas spridning m. m. Han utreder sålunda exempelvis hur parstugan gradvis trängs mot norr, hur kokspisens och fotogenlampans införande differentierar bostadens, enkannerligen kökets disposition och funktion, hur högsängens bibehållande i köket konserverar dettas roll som sovrum intill våra dagar, hur pinnstolen kom att utgöra ett slags bräckjärn för nya möbelyper och för köp i stället för lokal tillverkning etc.

När det sedan gäller att i en sammanfattning antyda orsakerna till dessa förändringar och till deras ofta hastiga genombrott värjer sig författaren mot en vanlig överbetoning av vissa enskilda faktorer: skiftet, ekonomiska

konjunkturer m. m. Han menar att uppluckringen av de gamla formerna skett gradvis under hela 1800-talet, och att vad vi konstatera fram mot sekelskiftet blott är en accelererad rörelse, vilket förefaller riktigt liksom betonet av att många av förändringarna blott gäller perifera områden eller detaljer. Man kan dock i konsekvens med detta ifrågasätta, om vi ens under 1700-talet och äldre tid har anledning att räkna med så statiska förhållanden som vanligen sker. Bristen på jämförligt källmaterial och upplysningar från tiden över huvud taget har nog ofta frestat till en förenklad bild av den gamla allmogekulturen i gemen.

Författaren avslutar sin studie med en exposé över lokala och sociala variationer, i senare fallet laborerande med ett "högsikt", som snabbt tagit upp men likväl ej tjänat som förmedlare av nyheterna. Det är lite diffust, och kanske man som helhet får säga att boken är en smula oskarp i konturerna, vartill också en viss mångordighet hos skribenten bidrar ("Här finns exempel på dels parstugor, som rivits, dels sådana som ej är i bruk. Å andra sidan möter man många parstugor, som ännu äro fullt i bruk." Ja, sådant låter sig naturligtvis sägas.) Frågan är, om undersökningsområdet och materialet varit ägnat för en analys av det slag författaren eftersträvat. I varje fall hade det då för klarhetens skull varit önskvärt att mera strikt renodla vissa komponenter.

Om boken alltså inte helt nått fram till det uppställda målet, utgör den emellertid en intresseväckande framställning av mindre vanligt slag. Den är också väl illustrerad, men som ett redaktionellt råd skulle man vilja föreslå utgivaren, att i en så pass allvarligt syftande skriftserie ej vara rädd för noter på sidorna samt källförteckning. Att hela tiden hålla ett finger i kläm för noterna någonstans mot bokens slut är i tröttsammaste laget. Likaså skulle ju ritningarna av husplanerna i det valda stora formatet väl kunnat återges i originalutförandet med dess detaljer, ej såsom nu i schematiska figurer.

Som ett appendix följer i volymen några sidor av samme författare om bostadsskicket bland industriarbetarna vid Mo & Domsjö.

Gösta von Schoultz.

KORTA BOKNOTISER

GUDRUN EKSTRAND: *Karl X Gustavs dräkter*. Kungl. Livrustkammaren, Stockholm 1959. 64 s. ill. Pris kr 5:—.

Högboren, småväxt, svällande storvulnhet är begrepp som spontant tränger fram så snart frågan är om Karl X Gustavs personliga framträdande. När allt som hör dit bredds ut på en gång, blir intrycket av frambrusande barockståt helt överväldigande. Djärva färger, grova former, blixtrande effekter! Intet rum för andhämtning mellan anfallen! Men helt kvickt fångas uppmärksamheten av den obegränsade ymnigheten av högkvalitativ konstskicklighet i textilmönster, spetsar, broderier och de småmönstriga sidentygernas läckra färgsammansättningar, som i sin lysande utsöktethet oftast äro förbehållna för de helsvarta dräkternas foder, utåt nästan helt fördolda, behagligheter enbart för den som klär sig i plaggen och för de utvalda som få komma honom nära in på livet. Inför detta förflyktigas lätt den invanda föreställningen att Karl-Gustavs-barocken är en ohejdat teatermässig förgrovnig av Gustav-Adolfs-tidens högförnämt och våldisciplinerat spirande ornamentvärld. Men barocken trivs just med den överströmmande massverkan.

Livrustkammarens utställning (oktober 1959) av den korta Karl-Gustavs-tidens rika kvarlätenskap har ohjälpligt lockat fram just sådana barocksvulstiga tirader. Den gav en överraskande helsyn av nästan idel bekanta rariteter. Och den gav dessa från insidan, så att de blottade historisk kunskap och lynxjutning i ett överflöd som är helt i periodens anda. En kungagarderob av världsunik fyllighet berättade dräkthistoria på högsta modenivå från ett lysande årtionde, som rymde arvfursteförklaring under drottning Kristina samt både krönings-, bilägers- och begravningspompa och allt som låg däremellan av juvelerare-, brodör- och skräddarkonst för kläder, vagnar, sadlar, bärhimlar, riksbaner och provinsfanor. Jämte några inlånade ting fylldes Nordiska museets tillfälliga utställningssal till brädden av Livrustkammarföremål, utan att den angränsande permanenta utställningen i hallen behövt släppa till mer än ett par nummer. Allt annat är i vardagslag maganiserat. Karl Gustavs arvfurstekrona hade på utställningen — i sin avsedda komposition som hattband på den högkulliga hermelmensfodrade röda sammetshatten — tillfälle att blixtra som "pricken över i-et" i kungaståtens färgsymfoni.

I anslutning till utställningen har Livrustkammaren utgivit ett fylligt bildhäfte med drygt halva hundralet bilder gjorda av dess kvalitetsfotograf Nils E. Åzelius och med orienterande texter. Den verkligt långa raden av kungens dräkter ger en den påtagligaste föreställning om hur betydande denna historiska garderob är. Mångfalden av förträffliga detaljer och proven på mönsterritningar antyda oändligheten av studiematerial och problem i denna dräkthistoriska skattegömma. När man dessutom vet att utställning och bildhäfte enbart är smakprov på en förberedd storpublicering, har man all anledning till spänd förväntan på resultatet av det grundliga arbete som är under utförande av författarinnan till vägledningen, Livrustkammarens dräkthistoriker fil. lic. Gudrun Ekstrand. Hon är också att lyckönska till den enastående uppgiften och, liksom Livrustkammarens ledning, till utställningens lysande skådespel. S. W—n.

RICHARD WEISS: *Häuser und Landschaften der Schweiz*. Eugen Rentsch, Erlenbach-Zürich 1959. 368 s., med 233 teckningar och kartor av Hans Egli. Pris S. Fr. 18:50.

Richard Weiss, professor i Folkskunde vid universiteten i Zürich och Basel, är ett välkänt namn i den etnologiska forskningens värld. I tidigare betydande arbeten, framför allt Folkskunde der Schweiz (1946) och Das Alpwesen Graubündens (1941), har han framträtt som sällsamt grundlig och omdömesgill, i många fall därtill med en mindre vanlig förmåga till en välbehövlig nyorientering i sitt ämne.

Med den nu utgivna handboken om den folkliga schweiziska byggnadskulturen har förf. åstadkommit ännu ett mästerverk, som i fråga om pedagogisk klarhet och suverän behärskning av stoffet fyller de högst ställda anspråk. Den är därtill skriven i en levande och sober stil, som gör att den inte bara är en idealisk lärobok vid universitetsstudier utan även borde kunna sättas i händerna på sådana resenärer, som vilja veta något mera om Schweiz än vad som kan ses från de stora turisthotellens utsiktsfönster.

Inledningsvis redogör förf. för de olika uppfattningar som gjort sig gällande beträffande den

folkliga arkitekturen i hans land: Hunzikers etniska teori, Gladbachs och Schwabs konstruktions-teori, Brockmanns naturvetenskapligt-evolutionistiska teori och den "funktionalistiska" teori som han med mycken moderation och klok begränsning själv omfattar. Framställningen är uppdelad i sex avsnitt, nämligen om byggnadsmaterial och byggnadsmetoder, takkonstruktionerna, hård och ugn, bostadsskicket och dess återverkan på byggnadstyperna, gården och dess samband med näringslivet samt slutligen om bytyperna och deras inordning i kulturlandskapet. Inte minst detta sista kapitel är fyllt av intressanta uppgifter och sinnrika iakttagelser av intresse långt utanför specialisternas krets. Särskilt gäller detta frågan om de dynamiska krafter som under det senaste seklet i grund ombildat det gamla bondesamfundet och givit det en ur alla synpunkter ny karaktär.

De schweiziska företeelserna äro hela tiden sedda mot bakgrunden av motsvarande förhållanden i andra delar av Europa, varom förf. vet särdeles gott besked. Han är städse angelägen att låta tidigare forskningsinsatser komma till sin rätt — även svenska sådana uppmärksammas (Sigurd Erixon, Eerik Laid, Gustav Ränk). Den i ett bihang meddelade dokumenteringen är i konsekvens härmed synnerligen omsorgsfull.

En särskild eloge förtjänar slutligen bildmaterialet. Jag vet mig aldrig ha sett en framställning av detta slag så omsorgsfullt och sakkunnigt illustrerad. Alla autotypier äro bannlysta och ersatta av pennteckningar, vilket medverkat till att ge boken även ett säreget typografiskt behag. Förf. har haft den stora förmånen att för denna uppgift finna en kongenial medarbetare i konstnären Hans Egl.

G. B.

BJÖRN COLLINDER: *Språket*. Inledning till det vetenskapliga språkstudiet. Natur och Kultur, Stockholm 1959. 275 s. Pris kr 15: 50.

Det finns anledning att även i denna tidskrift fästa uppmärksamheten på den magistrala introduktion till den allmänna språkvetenskapen som nyligen utgivits av professorn i finsk-ugriska språk i Uppsala Björn Collinder. I tretton kapitel behandlas här frågor som den deskriptiva och den historiska språkforskningens inbördes ställning och betydelse, språkens förändringar, deras släktskap och påverkningar, mellanfolkliga språk etc. Inte minst avsnittet om språkets upprinnelse är av stort intresse också ur etnologisk synpunkt.

Framställningen präglas av överlägset kunnande men också av sunt förnuft i ställningstagandet till de många teorier, som framkommit på dessa ivrigt odlade forskningsområden. Även mycket intrikata problemställningar klargöras på ett mönstergilt och samtidigt fängslande sätt. Särskilt författarens förmåga att finna talande exempel på olika företeelser inom språkets värld är avundsvärd.

I åtskilliga sammanhang göras uttalanden med räckvidd långt utanför språkvetenskapens eget område, såsom följande i sanning tänkvärda ord: "Det finns en tilltagande tendens att inrymma allt vad humaniora heter i samhällsforskningens ram. För metodens vidkommande innebär den tendensen att man bearbetar stoffet statistiskt där sig så göra låter, medan man i motsatt fall arbetar med ganska grova och ofta godtyckliga generaliseringar. Men den tendensen kan aldrig göra sig helt och fullt gällande. Den enklaste eftertanke säger oss att allting nytt som kommer till i kulturutvecklingen, eller åtminstone det mesta, frambringas av individer, medan den stora massan endast förmår tillgodogöra sig nyskapelserna eller avvisa dem. Studiet av konsten och litteraturen kan aldrig bli helt sociologiskt. Kulturhistorien, fattad i vidare mening, måste i mångt och mycket vara inriktad på det individuella, på det unika, på engångsföreteelser som sätter sina spår i tidens sand."

G. B.

KAI ULDALL: *Keramik*. Fra Frilandsmuseets samlinger, Nationalmuseets 7. afdeling. Köpenhamn 1959. 22 s. text, 22 pl., därav 12 i färg. Pris d. kr 6: 50.

Kai Uldalls bok *Keramik* är en trevlig bilderbok, där fyra århundradens dansk keramik presenteras med en populärt skriven men på fakta fullproppad text sida till varje plansch. Boken ger en översikt över såväl dansk tillverkning som den betydande mängd importgods som tillfördes landet, huvudsakligen från Tyskland, Holland och England. I äldre tid dominerade importen från de båda förstnämnda länderna, medan importen från England inte tog fart förrän efter en tullreform 1797 som gjorde det möjligt att importera engelskt stengods i större skala.

Bildmaterialet är utsökt vackert och omväxlande. Möjligen är urvalet något ojämnt, ett förhållande som kanske förklaras av att samtliga föremål hämtats ur Frilandsmuseets samlingar. Man skulle t. ex. gärna sett något föremål från Bornholm medtaget på bekostnad av någon av de fyra medtagna kakelplattorna. Föremålens detaljer kommer väl till sin rätt, någon gång tar dock de starka

och brokiga bakgrundsfärgerna loven av godset. Dessa detaljmarkeringar ändrar dock inte helhetsintrycket av en vacker och trots det lilla formatet innehållsrik bok.

ELF.

PETER MICHELSEN: *Danish wheel ploughs. An illustrated catalogue. Publications from the International secretariat for research on the history of agricultural implements, National Museum, Copenhagen, No. 2. Köpenhamn 1959. 16 s. text, 134 pl. med 192 fotografiska bilder, 1 karta.*

Plögen och dess historiska utveckling har under senare år inte oväntat kommit att stå i centrum för det internationella etnologiska forskningsarbetet. När dåvarande överinspektören vid det danska nationalmuseet, numera professorn vid Köpenhamns universitet Axel Steensberg, tog initiativ till en konferens i hithörande frågor 1953 bidrog detta i hög grad till en samling av alla krafter till ett intensifierat arbete i mer planmässig riktning. Den forskningscentral som i samband härmed kom till stånd, har sedan dess på flera sätt kunnat fylla sin uppgift såsom clearinginstitut mellan de många intressenterna i skilda länder och världsdelar. Detta har bl. a. skett genom distribuering av en serie stencilerade meddelanden och genom utgivande av publikationer, av vilka den ovan anförda är nr 2 (nr 1 utgjordes av kongressberättelsen *Research on ploughing implements: The Conference in Copenhagen June 1st—5th 1954. Köpenhamn 1956*).

Inspektören vid Nationalmuseet Peter Michelsen har här sammanfört fotografiska bilder av de 192 hjulplogar som äro kända från danskt område, till övervägande del numera förvarade i landets olika museer. Termen hjulplog har härvid reserverats för den äldre typen, med bortseende från yngre plogar med ett litet stödhjul framtill och från industriellt tillverkade sådana.

Arbetet har karaktären av en ren källpublikation, där utg. medvetet avstått från alla tekniska och historiska kommentarer. Materialet har med andra ord på ett föredömligt sätt ställts till forskningens fria förfogande. Bilderna — ofta två för varje redskap — äro tydliga och instruktiva och kompletteras med uppgifter om storleken, härkomsten och den nuvarande förvaringsorten.

Man skulle önska att även andra sådana slutna grupper av redskap kunde bli lika mönstergillt publicerade i Danmark och annorstädes till forskningens fromma.

G. B.

Historisk statistik för Sverige. Del II. Statistiska centralbyrån. Stockholm 1959. 94 s. jämte bil. Pris kr 7: 50.

Till hjälp för de forskare, som äro bosatta av lägset från de centrala arkiven, har det nyligen utkommit en värdefull handbok, i det att Statistiska centralbyrån utgivit andra delen av sin historiska statistik. Den första kom 1955 och gav uppgifter om befolkningen 1750—1950, den nu utkomna delen behandlar väderlek, lantmäteri, jordbruk, skogsbruk och fiske t. o. m. 1955. Förutom talrika statistiska tabeller och diagram finnes en utförlig textdel med redovisning för källorna och kommentarer till materialet, bl. a. referat av kritiska inlägg om dess värde och tolkning m. m. Dessa kunna säkerligen uppkalla gensagor på olika punkter, men här är endast avsikten att påpeka det utmärkta arbetet för kännedom med en förhoppning att fortsättning följer.

G. v. S.

GUNNAR BERGMAN: *Med kursläde Kalix —Waldemarsudde. Kring ett handelshus på 1800-talet. Västerås 1959. 260 s., ill. Pris kr 15: —.*

Under 1800-talet genomgick övre Norrland en utveckling, som man ej finner motsvarighet till i andra svenska bygder. Många faktorer samverkade härtill, bl. a. att en del företagsamma män förstodo att begagna möjligheterna till goda affärer eller nya arbetstillfällen. En sådan man var Johan Bergman-Olsson, en bland de första borgarna i den nybildade staden Haparanda, sågverksägare i Kalix, grosshandlare i Stockholm med eget hus vid Skeppsbron och redare för Norrlandsfartyg med bostad på Waldemarsudde vid inloppet till huvudstadens hamn. Under en lång levnad sysslade han med många slags affärer, sågverk, nyodlingar, skeppsrederi osv. Många nyheter var han med om att få i gång, bl. a. en bank i Luleå och försäkringsbolaget Skandia i Stockholm. Efter hans död 1865 fortsattes affärerna och trävarurörelsen av hans söner, som fingo pröva på den svåra krisen omkring 1879. Kring Nederkalix kyrkby ägde Bergman-Olsson Björkfors bruksgård vid Sangisälven och Grytnäs gård vid Kalixälvens nedersta lopp förutom att han var förläggare för bl. a. Gyljens bruk längre uppåt Kalix älvdal och andra företag. Vid Kalixälvens utlopp anlade sonen J. August Bergman det stora Karlsborgs sågverk, som han drev i bolag med D. Hummel. Nu hade man infört ångkraft och flyttat sågningen från smärre vattenfall uppe i skogstrakterna ned till kusten. Trävarorna kunde nu skeppas ut på annat sätt än tidigare. När Norrbottensfartyg seglade

söder ut med träläst, så kunde de ha gått jorden runt, innan de återvände norrut med spannmål.

En av Bergman-Olssons ättlingar har skildrat sin farfars och farsfarsfars verksamhet. Han har därvid haft att stödja sig på en samling brev och handlingar, som tagits tillvara på Grytnäs, ett familjearkiv, som speglar både vardagslivet och affärerna. Boken blir därför ett bidrag till Norrbottens historia under 1800-talet, en del av vårt lands ekonomiska historia, där trä och järn spelade stor roll och där Bergman-Olsson står som en förgrundsfigur.

Denne Bergman-Olsson har många ättlingar med en släktförening som sammanhållande organ. Men boken om denne stamfader har stort intresse ej blott för släkt och norrbottningar utan även för en större allmänhet. Ett personregister skulle betydligt ha höjt dess värde, ty här omtalas ej blott en talrik familjekrets utan även många av dem som under 1800-talet deltog i arbetet med att förädla och försälja trä och järn från Norrbotten och som därmed bidrog till att skapa vårt lands nuvarande viktiga exportindustrier.

R. O.

SIGURD ERIXON: *Technik und Gemeinschaftsbildungen in schwedischem Traditionsmilieu*. Liv och folkkultur, serie A: 8. Samfundet för svensk folklivsforskning. Stockholm 1957. 226 s. ill.

Det allmänna utomnordiska intresse som finnes för svensk folklivsforskning och den betydelse som kännedom om vår ålderdomliga folkkultur har för internationell forskning motsvaras endast sparsamt av svenska forskningsresultats publicering på internationellt språk. Hårtill äro de ekonomiska resurserna i regel alltför små, vilket inte minst denna tidskrift har smärtsam erfarenhet av. Så mycket mer glädjande är det, att möjlighet beretts professor Sigurd Erixon att låta översätta och utge ett så omfattande arbete som det ovannämnda innehållande ett antal uppsatser från de tre huvudområdena i hans forskning: bebyggelse, samfundsväsen och byggnadsskick. Samtliga uppsatser ha tidigare varit publicerade på svenska, huvudsakligen i Svenska kulturbilder och Nordisk kultur. Givetvis kan lämpligheten diskuteras av att så gott som in extenso servera en utländsk publik vad som ursprungligen avfattats för en inhemsk eller i varje fall nordisk läsekrets, men här är det väl närmast en fråga om författarens tid. Och Sigurd Erixon har med sin enorma produktivitet fullgoda skäl för rationalisering. Svårt måste det dock vara för utländska läsare att förstå varför endast kapitlet Kyrkbåtslag försetts med litteraturanvisningar

men icke t. ex. bokens viktigaste avsnitt, det om byggnadstekniken, där en utländsk forskare kan ha behov av och har möjlighet att tillgodogöra sig åtminstone illustrationsmaterialet i nordisk litteratur i ämnet. Ytterligare illustrationer — men det är på nytt en kostnadsfråga! — skulle ha betytt en ytterst värdefull hjälp för förståelsen av översättningen av de många tekniska ting som särskilt hör byggnadsskicket till. De svårigheter som förelegat vid översättningen antyder förf. också själv i sitt förord. Den utgivna volymen har tillägnats den nu avlidne industriledaren Svante Pålson, Rottneros, på hans 75-årsdag. Pålson verkade som ordförande och mecenat i Samfundet för svensk folklivsforskning.

Innehållsförteckning: Dörfer in Schweden, Schwedische Holzbautechnik in vergleichender Beleuchtung, Die alten "Kirchstädte" Nordschweden, Kirchenbootgemeinschaften, Aus der Entwicklungsgeschichte der Schlösser, Ein Hüttendorf.

S. S.

KARL-IVAR HILDEMAN: *Medeltid på vers*. English summaries. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 1. Stockholm 1958. 260 s. Pris kr 25:—.

En av de studier som docent Hildeman framlagt i ovannämnda arbete har redan blivit föremål för polemik. Det gäller biskop Thomas som diktare. Hildeman har betvivlat den tidigare identifieringen av den Strågnäspräst, som står för uppgiften om biskopen som upphovsman till såväl Trohets- som Frihetsvisan. Han har därmed också ifrågasatt detta författarskap. Professor Gottfrid Carlsson har i festskriften till Bernhard Karlgren under hänvisning till ett nyfunnet stilprov menat, att detta är tvivel i oträngt mål. Skepticismen och lusten för omvärderingar är den ena sidan av Hildemans författarskap i *Medeltid på vers*, den andra och helt positiva är det metodiska betonandet av mönstrets och genrens vikt, ett för folklivsforskningen välbekant fenomen. Har Trohetsvisan kommit till i förtrytelse över det skamliga mordet på Englebret? Eller är det kanske så, att det är efter den allmänna schablonen som dess författare klagat över tidens uselhet? I konsekvens härmed betonar förf. i undersökningen av förhållandet mellan folkvisan om Nyköpings gästabud och Erikskrönikan, att visan måste behandlas som dikt och inte som dokument. Och att den folkliga balladens uttrycksätt, genrens sedvänja, måste vara en huvudkälla vid prövningen av verklighetsunderlaget. Mycket av vad som i visan finnes om Nyköpings gästabud utöver krönikan finnes i stället innanför visstilen. Sannolikt är balladen, menar förf., yngre än kröni-

kan. I undersökningen om vår äldsta lyriska diktning är det Richard Steffens gamla tes om den lyriska enstrofingen såsom ursprunglig diktform som är föremål för kritik. Förf. framhåller i stället det medeltida kompositionsmonstret: visor uppbyggda av fristående strofer som pärlor i ett radband, vilket sedan kan falla sönder. Ett par andra uppsatser behandla kämpavisornas ålder i Sverige och dateringen av det norska Draumkvædet. Den sistnämnda studien är mest refererande, men förf. hinner dock kasta en liten bomb beträffande tillförlitligheten av diktens rekonstruktion, något som för modern Kalevalaforskning i tankarna. Bokens inledande essay behandlar en fransk riddarroman, vars påbörjade versifierade översättning förf. anser går tillbaka på ett initiativ av vår ede renässansprelat biskopen Hans Brask, som därmed velat omsätta i gärning sitt uttalande, att om svennerna få något att läsa, så hålla de sig mer från ölstopen. Välskriven, logisk och fyndig har Karl-Ivar Hildemans nya bok själv förlänt rec. att lämna sitt eget fackområde.

S. S.

STEN G. LINDBERG: *Från skapelsetro till naturlagar*. Idéhistorisk översikt över banbrytande bokverk i Hjalmar Sjögrens bibliotek. Ingeniörsvetenskapsakademien. Stockholm 1959. 116 s. ill. Pris kr 15:—.

Att ge en översikt av en epok eller ett område i anslutning till en boksamling kan ha sina risker, det kan bli en oläslig framställning och en ofullständig bibliografi. Härav finns ingenting i denna skrift. Det bibliografiska har helt underordnats huvudsyftet att ge en åskådlig och dynamisk framställning av teknikens och världsbildens utveckling genom tiderna. Författaren, som är idéhistoriker och biblioteksman, har också haft en sällsynt gynnsam utgångspunkt, geologen Hjalmar Sjögrens till Ingeniörsvetenskapsakademien 1928 donerade bibliotek. Sjögrens boksamlande gällde bergs- och skogsindustriernas och hithörande vetenskapers och teknikens äldre historia i bred omfattning men med en speciell inriktning på de bokverk som varit banbrytande och där nya tankar lagts fram. Det är endast dessa senare, ofta mycket sällsynta verk Lindbergs skrift förtecknar med boktitlarna inordnade i den löpande texten. Med citat, titelblad och illustrationsprov vill förf. till läsaren förmedla något av tidens och originalverkens atmosfär. För den generation som genom Einstein och Bohr upplevt hur grunden till en ny världsbild vuxit fram bör det ha sitt intresse att också veta något om gångna tiders tankekamp för att nå fram till sina uppfattningar om ett

universum. Sin elegant komprimerade framställning — det går att säga mycket med få ord, när de äro väl valda! — inleder Lindberg med några lekfullt framförda, högst allvarligt tänkta ord om grundforskningens, historievetenskapernas och idéhistoriens nytta. I det sistnämnda ämnet ge de avslutande litteraturanvisningarna en värdefull orientering.

S. S.

Ivar Flemings jordebok: Utg. av [det finländska] Riksarkivet. Red. av JOHN E. ROOS. Bidrag till Finlands historia 6. Helsingfors 1958. 160 s.

Ivar Flemings jordebok, som förvaras i Linköpings stifts- och landsbibliotek, äger för kulturhistorisk forskning sitt särskilda värde genom att också vara en krönikebok över hur det Flemingska godset Sundholm i sydvästra Finland under 1400- och 1500-talen erhållit sina stora jordbesittningar. Dokumentationen härför utgöres såväl av muntliga traditioner som domboksutdrag; det äldsta omnämnda dombrevet är från 1413, den sista daterade notationen från 1585, boken anses i huvudsak ha tillkommit under decennierna närmast efter 1500-talets mitt. Jordebokens anteckningar ha för agrarhistorisk forskning ett principiellt intresse genom att ge en åskådlig kasuistik till en adlig godsanhopning efter högst växlande och fördomsfria metoder. Den belyser härvid också ekonomiska och sociala förhållanden hos bondebefolkningen. Bokens redaktör arkivrådet Roos har försett verket med inledning och utförliga person- och ortsregister.

S. S.

EERO MATINOLLI: *Vuoden 1742 kyläjärestystysohjeesta ja sen merkityksestä* [Mönsterbyordningen 1742 och dess betydelse]. Deutsches Ref. I Turun historiallinen arkisto 14, s. 90—137. Åbo 1958.

Till litteraturen kring det statliga byordningsprojektet 1742 — den är större än vad förf. anför — har docenten Eero Matinolli fogat ett bidrag för Finlands del. Vissa landshövdingar ställde sig här mycket positiva och försökte genom förfrågningar uttröna de praktiska förutsättningarna för förslaget genomförande. Bönderna visade sig dock tveksamma, för de små byarna ansåg man, att gällande lagbestämmelser voro tillräckliga. På andra håll existerade dock redan bystämmor och åldermän. Förf. finner, att i sin helhet har mönsterbyordningen haft ett betydligt inflytande i västra Finland.

S. S.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>En bok om Svindersvik</i> av Andreas Lindblom m. fl.	9:—	<i>Lapsk kultur vid Stora Luleåns källsjöar</i> av Ernst Manker	45:—
<i>Tapeter</i> av Ingemar Tunander	9:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av Gunnel Hazelius-Berg	7:—
<i>Mälsåker — ett Tessinslott vid Mälaren</i> av Erik Andréén	9: 50	<i>Orgelverken i Västerås stift</i> av Josef Sjögren	35:—
<i>Spel opp i spelemänner</i> av Otto Andersson	20:—	<i>Vävskedsmakeri och hornslöjd</i> av Folke Svedenfors	7:—
<i>Julita klostets godspolitisk</i> av Per Stensland	5:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Broderier</i> av Anna-Maja Nylén	5:—	<i>Skolseder från Skara</i> av Allan Nilsson	5:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av Reinhold Olsson	10:—	<i>Staffordshirefigurer</i> av Rut Liedgren	10:—
<i>Spelkort</i> av John Bernström	7:—	<i>Leva i brukssamhälle</i> av Björn Hallerdt	12:—
<i>Bruksherrgårdar i Gästrikland</i> av Hans Beskow	45:—	<i>Urmakare i Sverige</i> av Elis Sidenbladh	30:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av Manne Hofrén	14:—	<i>Stjärnsundsuren</i> av Sten Lundwall ..	12:—
<i>Flaskor och glas</i> av Elisa Steenberg	9:—	<i>Ur och urverk</i> av Sten Lundwall ..	18:—
<i>Klockringningsseden i Sverige</i> av Nils-Arvid Bringéus	40:—	<i>Rokokomöbler</i> av Marshall Lagerquist	25:—
<i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av Arvid Bäckström	15:—	<i>Computus</i> av Nils Lithberg	12:—
<i>Dalmätningarna och deras förlagor</i> av Svante Svärdström	18:—	<i>Miranda i Sverige och Norge 1787</i> utgiven av Stig Rydén	20:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa konst</i> av Brynolf Hellner	20:—	<i>Kistor</i> av Gösta von Schoultz	4:—
<i>Slagan och andra tröskredskap</i> av Dag Trotzig	12:—	<i>Organisterna i Västerås stift</i> av Josef Sjögren	40:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av Gösta Berg	10:—	<i>Folkdräkter</i> av Anna-Maja Nylén ..	12:—
<i>Gångstigslandet</i> av Sigurd Dahlbäck	20:—	<i>Hallandsgårdar</i> av Albert Sandklef	28:—
<i>Linvävarämbetet i Malmö och det skånska linneväveri</i> av Ernst Fischer	36:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av Anna-Maja Nylén ..	16:—
		<i>Prästgårdsminnen</i> av Lars-Gabriel Andersson	10:—

C. VILH. JACOBOWSKY

GUSTAFSBERG,

Sveriges äldsta badort

Nordiska museets handlingar : 51

"Det har blivit en bred krönika, ty materialet har varit rikt. Boken bör över huvud taget vara en värdefull källskrift då det gäller den tidiga utvecklingen av svenskt badortsliv."

Borås Tidning

"Kärleksfull inlevelse och gedigen lärdom präglar i hög grad Jacobowskys verk, där svenskt badortsliv från gustaviansk tid till i dag kartlägges i detalj och där både den kultur- och den personhistoriskt intresserade har mycket att hämta."

Olof Byström i Dagens Nyheter

"Jacobowsky må emellertid hyllas för de förtjänster han vinnlägger sig om och äger: grundlighet i uppsparandet av källorna, var de än gömmer sig, saklighet i redogörelsen för den tekniska och ekonomiska utvecklingen, skrupulös noggrannhet i citat och källhänvisningar och vid utblick över vår person- och badortshistoriska litteratur. Hans hus är gediget murat."

Gustaf Näsström i Stockholms-Tidningen

"...bygger på ett 40-årigt studium av arkiv, tidningspress och resebeskrivningar, som han kunnat komplettera med egna ungdomsminnen och en ingående lokalkännedom."

Alf Åberg i Svenska Dagbladet

"Jacobowskys skildring av den gamla badortens öden är en för den kulturhistoriskt intresserade mycket rolig läsning: lite sirlig som den idyll den skildrar men också då och då maliciöst spirituell. Man får verkligen uppleva Gustafsberg, Nordeuropas äldsta kurort, från dess kungliga glansperiod — då lille kronprins Gustaf kom hit för att bada saltvattenbad i ett flytande lusthus vid stranden — från förlovningarnas förlovade land på 1830-talet till nedgångenstiden med det 'tråkiga' Gustafsberg."

Upsala Nya Tidning

"Bo Lagercrantz redogör för den särpräglade bebyggelsen, där man hittar åtskilliga lustiga ting. Också på Gustafsberg har 80-talets snickarglädje frodats. Marshall Lagerquist redogör för möbler och andra inventarier och man förvånas över att så mycket av det gamla bevarats så väl under alla åren."

Västmanlands Läns Tidning

N O R D I S K A M U S E E T

Pris häftad 30:—